

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 13 (Aralık/December 2023), s. 1561-1590.
Geliş Tarihi-Received: 23.11.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 13.12.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1394923

Van Gölü Çevresindeki Kadın Türbeleri

Women's Tombs around Lake Van

Ayşegül BEKMEZ YELEN*

Öz

Van Gölü Havzası Türk İslam dönemi mimarisi için önemli bir bölgeyi teşkil etmektedir. Van Gölü etrafında şekillenen şehircilik, ticari yollar üzerinde olması sebebiyle oldukça yoğundur. Göl kıyısında bulunan Erçiş, Van, Gevaş, Tatvan, Ahlat, Adilcevaz Urartu döneminden günümüze kadar büyük şehir merkezleri olmuştur. Bu şehirler pek çok devlete ev sahipliği yapmış ve bu devletlerin kültür ve sanatından izler almışlardır. Van Gölü çevresinin Türk akınlarının ilk gerçekleştiği yerlerden biri olması bölgenin batıya doğru ilerleyişin hareket noktasını oluşturmasına sağlamıştır. Bu sebeple bölge Ortaçağ Türk İslam devletleri için önemli bir konumda bulunmaktadır. Göl çevresindeki mimari oluşumun önemli bir kısmı Ortaçağ'da gerçekleşmiştir. Eyyubi, Ahlatşah, İlhanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri göl kıyısındaki şehirlerde imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Tarihi kaynaklar bölgenin yoğun bir nüfusa ve şehirciliğe sahip olduğunu belirtmesine rağmen yaşanan büyük depremler bu dönemden çok az eserin günümüze ulaşmasına neden olmuştur. Bu eserler arasında altı kadın türbesi süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Ahlat'ta Hüseyin Timur Esen Tekin Türbesi, Bugatay Aka Şirin Hatun Türbesi ve Erzen Hatun Türbesi, Erçiş'te Kadem Paşa Türbesi ve Gevaş'ta Halime Hatun Türbesi farklı dönemlerde yapılmış olmalarına rağmen bölgenin ortak üslubunu taşıyan eserlerdir. Bu türbelerden farklı olarak bir kadının eşi için yaptırdığı türbede bulunmaktadır. Ahlat Emir Bayındır Türbesi Emir Bayındır'ın eşi Şah Selime Hatun tarafından inşa ettirilmiştir. Bu çalışmanın amacı Van Gölü çevresindeki kadın türbelerinin mimari ve süsleme özelliklerini ortaya koyarak Ortaçağ toplumunda kadın algısı, kadının toplumdaki yeri ve sanata etkisine dair çıkarımlarda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Van Gölü çevresi, Mimarlık Tarihi, Türbe, Kadın.

Abstract

The Lake Van Basin constitutes an important region for the architecture of the Turkish-Islamic period. The urbanisation shaped around Lake Van was quite intense due to being on commercial routes. Erçiş, Van, Gevaş, Tatvan, Ahlat, Adilcevaz on the shores of the lake have been important city centres from the Urartu period to the present day. These cities have hosted many states and have taken traces of the culture and art of these states. The surroundings of Lake Van have been in an important position for the Middle Ages as it was one of the first places where Turkish raids took place. A significant part of the architectural formation around the lake took place in the Middle Ages. Eyyubi, Ahlatşah, Ilkhanid, Akkoyunlu, Karakoyunlu States carried out construction activities in the cities on the lake shore. Although historical sources indicate that the region had a dense population and urbanism, major earthquakes caused very few artefacts from this period to survive. Among these artefacts, a few women's tombs stand out with their ornaments. Hüseyin Timur Esen

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı, e-posta: aysegulbekmez@msn.com, ORCID: 0000-0001-6121-1045.

Tekin Mausoleum, Bugatay Aka Şirin Hatun Mausoleum and Erzen Hatun Mausoleum in Ahlat, Kadem Pasha Mausoleum in Erciş and Halime Hatun Mausoleum in Gevaş are works bearing the common style of the region although they were built in different periods. Unlike these tombs, there is a tomb built by a woman for her husband. Emir Bayindir Tomb of Ahlat was built by Emir Bayindir's wife Shah Selime Hatun. The aim of this study is to reveal the architectural and ornamental features of the women's tombs around Lake Van and to make inferences about the perception of women in medieval society and the place of women in society.

Keywords: Lake Van, Architectural History, Tomb, Women.

Giriş

Van Gölü, Anadolu'nun doğusundaki önemli yerleşim merkezlerinin başında gelmektedir. Yüksek dağlarla çevrili göl çevresi, tarım hayvancılık faaliyetleri için elverişli olması nedeniyle her dönemde nüfusun yoğun olduğu bir alan olmuştur. Tarih öncesi dönemin başlıca devletlerinden biri olan Urartular, Van Gölü havzası merkez olarak büyümüştür. Ortaçağ'ın ilk yıllarında bölgede özellikle doğu kısmında Ermenilerin güçlendiği anlaşılmaktadır. Bölgenin İran'a yakınlığı Türk akınları için geçiş güzergâhı olmasına neden olmuştur. Özellikle Muradiye-Erciş hattı bu geçiş rotasının merkezi konumundadır. Akıncılar bu hattın karşı kıyıya Ahlat'a geçmektedir. Bir süre sonra bu şehirler geçiş noktalığından Türk şehirleri olmaya geçmiştir. Malazgirt Zaferi'nden sonra bu süreç daha da hızlanmıştır. Ahlat merkezli kurulan Ahlatşahlar göl çevresinin hakimi olmasıyla ön plana çıkan ilk Türk devletidir. Bu devletten sonra günümüze kadar bölge Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Eyyubiler çoğunlukla gölün batı kıyısıyla ilgilenmiş zaman zaman Ahlat'ta hâkimiyet kurmuştur. Ortaçağ'ın dönüm noktalarında biri olan Moğol İstilalarından geçiş bölgesi olması nedeniyle Van Gölü çevresi de nasibini almıştır. Moğol'dan kaçarak Anadolu'ya sığınan Harizmşahlar Van Gölü havzasına ve özellikle Ahlat'a ilk yıkımı yapanlardır (Sümer, 1986, s. 457). Sonrasında Moğollar bölgeyi tanınmaz hale getirmişlerdir. Bölgenin bu dönemde önemli ölçüde nüfus kaybettiği varsayılabilir. Ancak bu doğudan gelen göçebeler için yeni yurtların ortaya çıkmasını sağlamıştır. İlhanlı Devleti'nin kuruluşu sonrası Anadolu'da ilk hâkim olduğu bölgelerden biri Van Gölü çevresidir. Bölgedeki mimari veriler Ahlat'ın İlhanlı devlet adamları tarafından yönetildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca dönem kaynakları İlhanlıların bölgede yazlık saray inşa ettirdiklerini de yazmaktadır (Durak, 2013, s. 243). İlhanlıların hâkimiyeti sonrasında bölge küçük yerel beylikler tarafından kısa süreli yönetilmiştir. Karakoyunlular özellikle Erciş, Ahlat ve Van'da etkin olmuş, sonrasında Akkoyunlular ve Timur bölgede hâkimiyet kurmuştur. Timur bölgenin kontrolünü kendisine bağlı olmak şartıyla kimi zaman yerel beylere vermiştir (Kılıç, 2012, s. 506). Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin son bulması Van Gölü havzasını Osmanlı ve Safevi arasında tampon bölge konumuna getirmiştir. Uzun yıllar süren çatışma durumu iki devleti Ağustos 1514'te Çaldıran Ovası'nda karşı karşıya getirmiştir. Çaldıran Savaşını kazanan Osmanlı Devleti'nin doğu sınırı Musul'a kadar ilerletmiştir (Sümer, 1976, s. 40). Kanuni Sultan Süleyman döneminde de Safevi Osmanlı mücadelesi sürmüş bölgeye İrakeyn Seferleri düzenlenmiştir (Emecen, 1999, s. 116-117). 1534'ten 1554 kadar dört farklı sefer düzenlenen bölge Amasya Anlaşması'yla Osmanlı topraklarına katılmıştır (Sümer, 1976, s. 69; Emecen, 1999, s. 116-117). Bu tarihten sonra havzada öne çıkan şehir Van olmuştur. 1639'da imzalanan Kasrı Şirin Anlaşmasıyla uzun yıllar süren Osmanlı-Safevi çatışmasına son verilmiştir (Gündüz, 2008, s. 454).

Van Gölü kıyısında kurulan devletlerin günümüze ulaşan önemli yapıları bulunmaktadır. Ancak bölgenin fay hattı üzerinde bulunması ve yüzyıllarca yaşanan savaş ve istilalar eserlerin büyük bir kısmının günümüze ulaşmasını engellemiştir. Van, Erciş, Ahlat ve Gevaş özellikle Ortaçağ dönemi eserleriyle dikkat çekmektedir. Farklı

dönem ve devletler tarafından inşa edilen bu eserler bölgenin ve kendi dönemlerinin üsluplarını taşımaktadır. Bölge sanatsal dilini yansıtan en belirgin unsur başta Ahlat olmak üzere Erciş ve Gevaş'ta bulunan mezar taşlarıdır. Günümüze ulaşan eserlerin önemli bir bölümü türbedir. Özellikle Ahlat'ta Ortaçağ döneminden çok sayıda türbe günümüze ulaşabilmiştir. Gevaş, Van ve Erciş'te de Türk İslam dönemi izlerini yansıtan anıtsal türbeler bulunmaktadır. Van Gölü çevresinin benzer üslupta yapılmış türbeleri cephe düzeni ve süsleme açısından Anadolu'da öncü de olmuştur. Bu durumun en önemli nedeni her dönem Ahlat gibi taş ustası yetiştiren bir merkezin varlığıdır. Ahlatlı sanatçılar özellikle Ortaçağ süslemesinde sadece bölgede değil Anadolu'da da dikkat çekmişlerdir. Buradaki sanatçıların gölün çevresinde çalıştığı, mezar taşı kitabelerinde net bir biçimde kendini göstermektedir.

Van Gölü çevresinin mimari repertuarında sayıca fazla olan yapı türü türbeler içinde 5 kadın türbesi bulunmaktadır. Bu üç yapı gölün etrafındaki Ahlat, Gevaş ve Erciş'te bulunmaktadır. Ahlat'ta bulunan Hüseyin Timur Esen Tekin Türbesi ve Bugatay Aka Şirin Hatun Türbesi muhtemelen karı koca olan çiftler için yapılmıştır. Bu örneklerden farklı olarak Ahlat Emir Bayındır Türbesinden de söz edilmesi gerekmektedir. Türbeyi inşa ettiren Şah Selime Hatun bânî rolüyle dikkat çekmektedir. Bu türbelerin de dâhil edilmesiyle sayı altıya çıkmaktadır. Bölgedeki türbeler farklı başlıklar altında birçok defa çalışmalara konu olmuştur. Ancak türbelerin kadınlar için veya bir kadın tarafından tasarlanmış olması açısından hiç ele alınmamışlardır.

Türk İslam toplumlarında kadının toplumdaki konumunu belirleyebilmek oldukça güçtür. Çünkü dönem kaynakları nadiren kadınlardan bahsetmektedir. Bu söz edişler de çoğunlukla kısa bilgiler veya sadece isim verilerek geçirilmiştir. Sanat, dönem kadınlarıyla ilgili bilgi edinilebilecek alanlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Minyatür, çini, seramik gibi el sanatları dönem kadınlarıyla ilgili görsel veriler sunarken; mimari kadınların bânîlik yapması ve kadınlar adına yapılan eserler nedeniyle isim, köken, aile, sanatsal beğeni gibi farklı pek çok konuyla ilgili veriler sunabilmektedir. Van Gölü çevresi gibi kendine özgü bir sanatsal üslup oluşturan bir bölgedeki kadın türbelerinin değerlendirilmesi dönemin kadınlarının bu çizginin dışına ne kadar çıkıp çıkmadığı çok daha doğru bir şekilde yansıtacaktır. Kadın ve erkeklerin doğaları gereği farklı beğeni anlayışları vardır. Bu beğeniler her dönem ve yerde kendini göstermektedir. Mimaride yapılan tercihler çoğu zaman yaptıran kişi tarafından belirlenmektedir. Yaptıran kişi ya da eserin adına yapıldığı kişinin cinsiyeti bu seçimleri etkilemektedir. Mezar taşlarında bu fark çok belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Aynı usta kadın ve erkek mezar taşlarını bambaşka üslupta yapabilmektedir. Beğeni farklılığının yanına türbe sahibi kadının statüsü de eklenince çıkarım ve değerlendirme yapacak veri sayısı artmaktadır.

Ahlat Hüseyin Timur Esen Tekin Türbesi¹

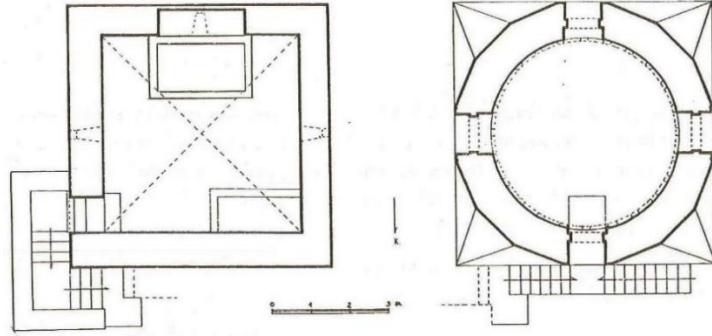
Yapı, Ahlat İki kubbe Mahallesi'nde Çiftte Kümbetler mevkiinde bulunmaktadır. Bugatay Aka Şirin Hatun Türbesi ile aynı alan içinde yer almaktadır. Kapı lentosu üzerinde yer alan kitabesinden türbenin Kasım 1279'da vefat eden Hüseyin Timur bin Bugatay Aka ve doğu penceresindeki kitabeden Şubat 1280'de vefat eden Esen Tekin binti Hüsameddin Hüseyin Aka için inşa edildiği anlaşılmaktadır (Beygu, 1932, s. 73; Güneş, 2003, s. 55-59; Önkale, 2015, s. 188).

¹ Yapı için bkz. (Beygu, 1932, s. 72-74; Kafesoğlu, 1949, s. 175; Arık, 1967, s. 80; Tuncer, 1986, s. 83-87; Uluçam, 2002, s. 236-239; Top, 2013, s. 213; Önkale, 2015, s. 186-189).

Görsel 1. Kapı lentosunda bulunan kitabe (Bekmez Yelen, 2016)

Yapı kare kaide, silindirik gövde içten kubbe dıştan külah örtülü ve iki katlıdır. Kare planlı cenazelik katı çapraz tonozla örtülüdür. Güney duvarında bir niş açılmıştır. Doğu cephenin kuzey köşesinden açılan kapıyla bu kata girilmektedir. Doğu, güney ve batıda mazgal pencereler bulunmaktadır. Güneyde nişin önünde ve kuzeybatı kenarda sandukalar için ayrıldığı varsayılan zeminden ayrılmış iki alan bulunmaktadır. Dış cephede kare kaidenin köşeleri pahlanmış vaziyettedir. İkinci kata kuzeyden açılan kapıyla girilmektedir. Bu mekânı doğu, batı ve güneyden açılan pencereler aydınlatmaktadır. Güney duvarının üst kısmında bir de mazgal pencere açılmıştır. İçten kubbeye, dıştan külahla örtülmüştür.

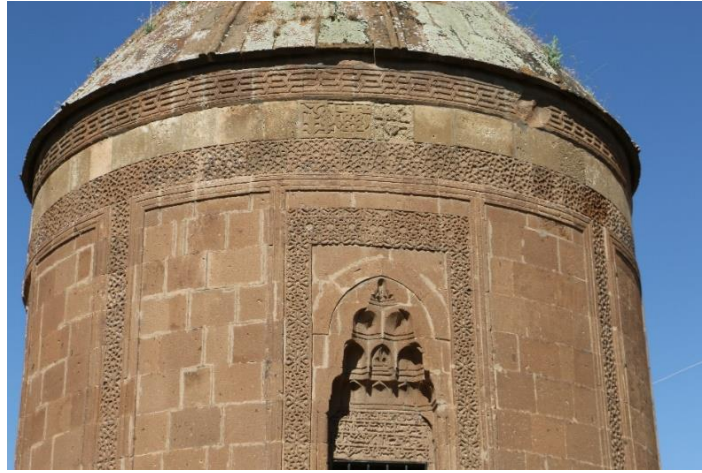
Plan 1. Ahlat Hüseyin Timur Esen Tekin Türbesi planı (Önkal, H. 1996, 214)

Görsel 2. Ahlat Hüseyin Timur Esen Tekin Türbesi genel görünümü (Bekmez Yelen, 2016)

Yapıda süsleme gövdede yoğunlaşmaktadır. Cenazelik katı iç mekânında tek bezeme unsuru güneyde açılan niştedir. Nişin sivri kemer yüzeyinde geçme motifleriyle süslenmiştir. Dış cephede ise mazgal pencerelerin etrafında yüzeysel sepetkulpu kemerler ve pencerelerin üzerinde dairesel rozetler yer almaktadır. Doğudaki rozette altı kollu çarkifelek, güneydekinde çiçek ve batıdakiinde çiçek şeklinde çarkifelek motifi işlenmiştir. Kaideden gövdeye geçiş kısmında, dörtlü zencerek yatay olarak gövdeyi kuşatmaktadır. Bu motifin hemen üzerinde kalın silmelerle oluşturulmuş ikili geçme motifi yer almaktadır. Gövde yüzeyi dikey ekseninde üç sıra silmeyle oniki bölüme ayrılmıştır. Silmeler yatay olarak altta ve üstte birleşerek dikdörtgen oluşturmaktadır. Her kenarın aralarında geniş bordür içinde oniki köşeli yıldız geçmeli motif bulunmaktadır. Kuzeyde bulunan kapı mukarnas kavsaralıdır. Kapının en dış kısmında üç sıra silme bulunmaktadır. Bu kısımdan içe doğru dış bordür palmet ve rumilerle oluşturulmuştur. İkinci bordür daha geniş olup merkezinde oniki köşeli yıldızın olduğu yıldız kümeli bir kompozisyona sahiptir. Kompozisyonda yıldız kümeleri yarım bir şekilde işlenmiştir. Bu bordürün üst kısmı ortasında dairesel rozet yerleştirilmiştir. Rozet üzerinde palmet ve rumili bir kompozisyon bulunmaktadır. 5 sıra mukarnaslı kavsara kemer yüzeyi boş bırakılmıştır. Mukarnas nişlerinin bazılarında yüzeysel olarak kazınmış sepetkumlu kemer formu dikdörtgenler bulunmaktadır. Doğu penceresinde dört sıra mukarnaslı tek bordürlü bir düzenleme yapılmıştır. Bordürde altı kollu yıldız kompozisyonu bulunmaktadır. Bordürün üst kısmında süsleme daha geniş tutulmuştur.

Görsel 3. Hüseyin Timur Esen Tekin Türbesi cephe detayı (Bekmez Yelen, 2016)

Güney penceresinde benzer kurgu tekrar ederken bordür süsleme motifi değişmiştir. Burada da yarım yıldız kümelerinden oluşan motifin aralarına palmetler yerleştirilmiştir. Pencerenin lento taşında üç satırlık hadis kitabesi bulunmaktadır. Batı penceresinde doğudaki bordür tekrar etmektedir. Burada lento taşında ise Tevbe Süresi 20-21. ayetler yazılmıştır (Güneş, 2003, s. 55-59). Gövdenin üst kısmında yatay üç bordür bulunmaktadır. Alttaki bordür gövdeyi dikey kesen bordür kuşaklarının devamıdır. Bu bordürün üstünde kitabe kuşağı bulunur. Kitabenin çok az bir bölümü günümüze ulaşabilmiştir. Kitabe düğümlü sülüsle yazılmış olup yazı araları palmet ve rumilerle doldurulmuştur. Külâh altında ise dört sıralı zencerek motifi yerleştirilmiştir. Külâh yüzeyi sepetkulpu sağır kemerler ve tepe noktasına uzanan silmelerle hareketlendirilmiştir. İkinci katın iç kısmında da süsleme bulunmaktadır. Silindirik duvar yüzeyinde sepetkulpu sağır kemerler işlenmiştir. Doğu ve batıdaki pencere sade bırakılırken, aynı zamanda mihrabı da teşkil eden güney penceresinde beş sıra mukarnas bulunmaktadır. Mukarnas nişlerinde palmet ve rumilere yer verilmiştir. Bu pencerenin üzerinde bulunan mazgal penceresi etrafı yüzeysel sepetkulpu kemerle çerçeveselendirilmiştir. Türbenin ana inşa malzemesi koyu renkli Ahlat taşı olarak bilinen

volkanik kökenli andezit tüftür. Ayrıca kitabelerde beyaz kalker kullanıldığı da görülmektedir.

Görsel 4. Hüseyin Timur Esen Tekin Türbesi süsleme bordür detayı (Bekmez Yelen, 2016)

Ahlat Bugatay Aka Şirin Hatun Türbesi²

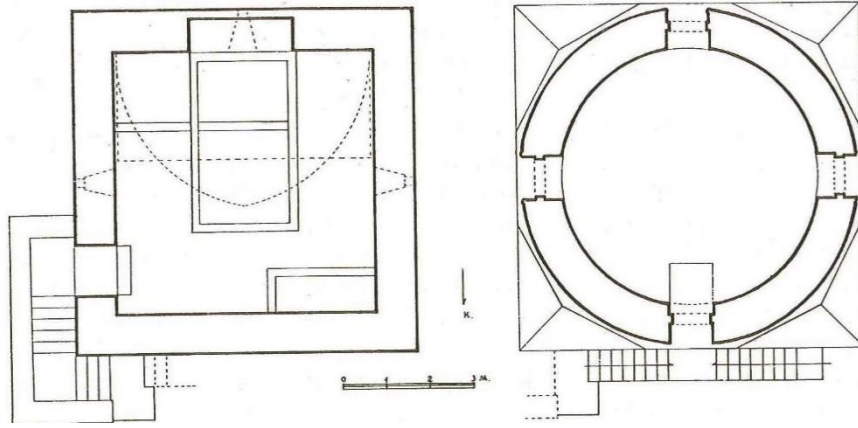
Yapı Ahlat İki kubbe Mahaltesinde Çiftte Kümbetler mevkiinde bulunmaktadır. Türbede bulunan iki kitabeden Emir Bugatay Aka ve Şirin Hatun için 1281 yılında inşa edildiği öğrenilmektedir (Güneş, 2003, s. 60- 64).

Görsel 5. Pencere lentosunda bulunan kitabe (Bekmez Yelen, 2016)

Türbe, kare kaide üzerine silindirik gövde külahla örtülmüştür. Yapı iki katlıdır. Cenazelik katı beşik tonozla örtülmüş olup doğu, batı ve güney duvarda üç mazgal pencereyle aydınlatılmıştır. Bu bölüme doğu kenarı kuzey kısmına açılan kapıyla girilmektedir. İç mekân oldukça sade olup sadece güney duvarda sivri kemerli bir niş yer almaktadır. Ayrıca güney ve kuzey kenarlarda sekiyle yükseltilmiş alanlar bulunmaktadır. Kaide kısmının köşeleri dışardan pahlanmış şekildedir. İkinci kata merdivenle kuzeyden açılan kapıdan girilmektedir. Doğru, batı ve güneyden açılan pencerelerle aydınlatılmış bölüm içten kubbe dıştan ise külahla örtülmüştür.

² Yapı için bkz. (Büyük harf)(Beygu, 1932, s. 72-74; Kafesoğlu, 1949, s. 175; Arık, 1967, s. 80; Önge, 1971, s. 8-9, 21; Tuncer, 1986, s. 87-91; Uluçam, 2002, s. 231-235; Top, 2013, s. 212; Önkall, 2015, s. 189-192; Bekmez, 2021, s. 218-223).

Plan 2. Ahlat Bugatay Aka Şirin Hatun Türbesi planı (Önkal, H. 1996, 219)

Görsel 6. Bugatay Aka Şirin Hatun Türbesi genel görünümü (Bekmez Yelen, 2016)

Türbede süsleme ikinci kat dış cephesinde yoğunlaşmaktadır. Alt katın köşeleri pahlanarak cepheye hareket kazandırılmıştır. Mazgal pencerelerin üzerinde geometrik bezemeli dairesel madalyonlar yerleştirilmiştir. Gövdeye geçişte geniş bir geçme motifi cepheyi yatay olarak çevrelemektedir. Bu kısım aynı zamanda onikigen biçimiyle kare kaideden silindirik gövdeye geçişi kolaylaştırmaktadır. Silindirik gövde silmelerle onikiye bölünmüştür. Oniki kenarın doğu, batı, kuzey, güney kenarının ortasında pencerelere ve kapıya denk gelen kısımlarda mukarnaslı süsleme programı uygulanırken, diğer sekiz kısımda üstte düğümle noktalanmış silmelerle süsleme yapılmıştır. Düğümlü kenarların her birinin üst kısmında meandrlı ince bir bordür bulunmaktadır. Girişte iki bordürlü bir çerçeve bulunmaktadır. Beş sıra mukarnaslı kapının lento taşı üzerinde kitabe yer almaktadır. Kapıyı üç yönden çevreleyen ilk bordür geniş geometrik geçmeliyken, ikinci bordür daha dar olup palmet-rumili bir bezemeye sahiptir. Pencerelerde dört sıra mukarnaslı kavsara tek bordürle çevrelenmiştir. Bordürde geometrik geçme motifleri bulunmaktadır. Batı penceresindeki bordür farklı bir kompozisyonda yapılmıştır. Diğer pencerelerle aynı bordürler oniki kenarı birbirinden ayırmak için ve üstte iki sıra halinde yatay bir çerçeve olarak kullanılmıştır. Batı ve güney pencerelerin lentolarında kitabeler yer almaktadır. Gövdenin üstü külahın hemen altında iki sıra mukarnas yatay olarak cepheyi dolaşmaktadır. Külah yüzeyinde kalın silmelerle sivri kısma doğru daralan kemerli bir süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. İkinci katın iç kısmında aynı zamanda mihrabı

da oluşturan güney penceresi mukarnaslı sivri kemerli bir şekilde bezenmiştir. Kemerin ortasında yine sivri kemer içine alınmış bir niş içinde rumilerle oluşturulmuş bir kandil motifi bulunmaktadır. Bu motif iç mekânda beyaz sıvanın kullanıldığını da ortaya koymaktadır. Ancak günümüzde bu sıvalardan sadece bu kısım kalmıştır. Yapıyı daha önce ziyaret eden araştırmacılar sıvalarda yazı, motif ve figürlerin bulunduğu bahsetmektedir (Tuncer, 1986, s. 91; Uluçam, 2002, 235; Önkal, 2015, s. 190). Bu kaynaklardan giriş açıklığının üzerinde karşılıklı olarak tasvir edilmiş iki tavus kuşu bulunduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca üst kısımda geniş bir yazı kuşağı yatay olarak dolıştığı ve duvarlarda madalyonların bulunduğu belirtilmektedir. Yapı tamamen Ahlat taşı olarak bilinen volkanik kökenli andezit tüften inşa edilmiştir.

Görsel 7-8. Bugatay Aka Şirin Hatun Türbesi dış cephe ve iç mekân süsleme detayı (Bekmez Yelen, 2016)

Gevaş Halime Hatun Türbesi³

Gölün doğu kıyısında Van'a bağlı bir ilçe olan Gevaş'ta Halime Hatun için bir türbe inşa edilmiştir. Yapı, Gevaş'tan yaklaşık bir kilometre uzaklıktaki bir mezarlığın doğu kısmında bulunmaktadır. Mezarlıkta bulunan bazı mezar taşları da türbeyle aynı döneme aittir. Türbe kapısı lento taşı üzerindeki kitabeyle göre Melik İzzettin tarafından Eylül 1335 yılında Halime Hatun için yaptırılmıştır (Güneş, 2003, s. 71-76). Türbenin güney penceresi lento taşında ise yapının mimarı Ahlatlı Pehlivan Havend oğlu Esed ismi yazmaktadır.

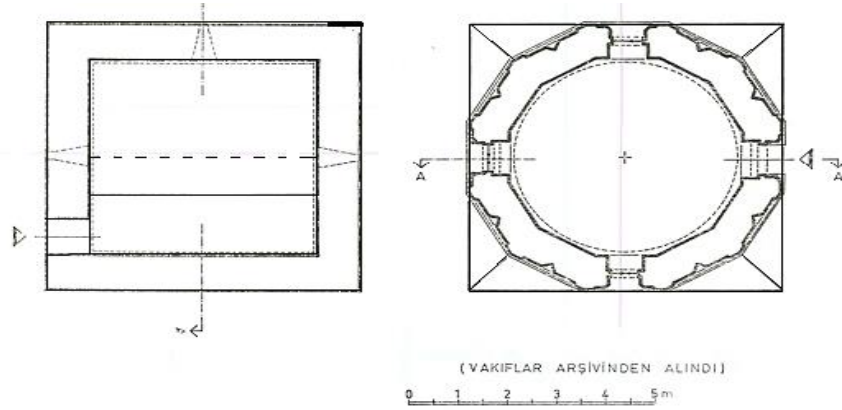
Görsel 9. Kapı lentosunda bulunan kitabe (Bekmez Yelen, 2017)

Yapının plan özellikleriyle Ahlat türbelerini tekrar ettiği anlaşılmaktadır. Yapı, iki katlıdır, kare kaide, onikigen gövde ve konik külahtan oluşmaktadır. Kare kaidenin

³ Yapı için bkz. (Aslanapa, 1956, s. 106-107; Arık, 1967, s. 71; Ünal, 1976, s. 138-144; Tuncer, 1992, s. 210-214; Top, 1993, s. 23-25; Uluçam, 2000, s. 205-208).

doğu kenarının kuzey ucunda açılan kapıyla cenazelik katına girilmektedir. Tonozla örtülü mekân oldukça sade düzenlemiştir. Doğu, batı ve güney yönden açılan mazgal pencereler bu kısmı aydınlatmaktadır. Yabancı kaynaklarda cenazelik kısmının ortasında üzerinde Ayete-el Kürsi'nin yazdığı bir sandukadan bahsedilmektedir (Hachatrjan, 1987, s. 124). Bugün üzerinde yazı bulunmayan bir sanduka eklenmiştir. Kaidenin köşeleri dıştan pahlanmış vaziyettedir. Onikigen gövdenin kuzey kenarında açılan kapıdan ikinci kata girilmektedir. İç mekân doğu, batı ve güneyden açılan üç pencereyle aydınlatılmıştır. Yapı içten kubbe dıştan külahla örtülmüştür.

Plan 3. Gevaş Halime Hatun Türbesi planı (Tuncer, O. C. 1992, 211)

Görsel 10. Gevaş Halime Hatun Türbesi genel görünümü (Bekmez Yelen, 2017)

Halime Hatun Türbesi'nin en dikkat çekici özelliği dış cephede yoğunlaşan süslemeleridir. Türbe kaidesinde doğu, batı ve güney kenarda yer alan mazgal pencereler sepetkulpu şeklinde kemerli olup muhtemelen kemer içi kabalarla süslenmiştir. Güney penceresindeki kabara olarak değerlendirilen süsleme bugün oldukça yıpranmıştır. Aynı pencerede kemer köşeliklerinde rumiler, pencerelerin dört kenarında ise tek bordürlü üçlü geçme motifi işlenmiştir. Doğu penceresindeki kemer içinde yine oldukça yıpranmış kabara olduğu düşünülen delik şeklinde bir alan bulunmaktadır. Bu pencerenin kemer köşeleri ve çevresindeki bordürde palmet rumili bir kompozisyona yer verilmiştir. Batıda yer alan mazgal pencere süsleme kompozisyonu doğu penceresini tekrar etmektedir. Bu pencerenin kemer ortasında yine belirsiz süslemeli özellikle tahrip edilmiş izlenimi veren bir delik açılmıştır. Türbe gövdesine geniş geçme motifli bir bordürle geçilmektedir. Bu bordürün üzerinde rumi

dallarının arasına yerleştirilmiş palmetlerden oluşan bir süsleme şeridi yerleştirilmiştir. Tüm gövdeyi saran bu bezemeler kalın silmeyle sınırlandırılmıştır. Gövdenin oniki kenarının her birinde sepetkulpu kemerlerle kapılmış nişler bulunmaktadır. Kuzeydeki kapı, doğu, batı ve güneydeki pencerelerdeki süsleme kompozisyonları birbirine benzerken, diğer kenarlardakiler aynıdır. Kapı kenar en dikkat çekici süslemenin bulunduğu alandır. Kapı kenarı üzeri sade kalın bir silmeyle çerçevelendirilmiştir. Silme üstte dilimli sepetkulpu kemer formundadır. Kemerin tepe noktası altında kare biçiminde bir rozet bulunmaktadır. Karenin ortasında daire içine alınmış palmet ve rumilerinden oluşan süsleme kompozisyonu işlenmiştir. Kapı boşluğu dört sıra mukarnas kavsaralı olup, palmet ve rumilerde oluşan ince bir bordürle çevrelenmiştir. Mukarnas kavsaranın hemen üzerine ve iki yanına damla şeklinde bir rozetler yerleştirilmiştir. Rozetlerin üst ucu palmetle sonlanmaktadır. İç dolgularında da palmet ve rumili kompozisyon tekrar etmektedir. Yanlardaki iki rozetin altında dairesel rozetler bulunmaktadır. Bu rozetler merkezde altı köşeli yıldızdan yayılan geçmelerden oluşan bir motifle dolgulanmıştır. Batı penceresinin bulunduğu kenar taçkapı süsleme formunu devam ettirmenin yanında sepetkulpu kemer biçiminin altında dairesel rozetin içi burada palmetlerin daha küçük kullanılmasıyla farklılaşmaktadır. Mukarnas kavsarayı çevreleyen bordür daha geniş olup palmet ve rumiler farklı bir kompozisyonla işlenmiştir. Damla şeklindeki ve dairesel rozetler kapı kenarındaki gibidir. Mukarnasın ilk sırasında sepetkulpu kemer formunun içindeki süsleme burada sağlam vaziyettedir. Üstte merkeze doğru derinlik kazanan yivli dairesel bir rozet, altta iki kenarda yarım çiçek motifi yer almaktadır. Burada lento taşı üzeri düğümlü kufi yazı hattını anımsatan bir kompozisyonla bezenmiştir. Palmet ve rumilerle doldurulmuş motifin orta kısmında sekiz ve daire şeklinde düğümlü motifler bulunmaktadır. Pencere açıklığının iki yanında iç bükey bordürde geçme motifi üzerinde ise mukarnasa benzeyen iç dilimli bir bezeme yerleştirilmiştir.

Görsel 11. Halime Hatun Türbesi taçkapı süsleme detayı (Bekmez Yelen, 2017)

Güney pencere küçük ayrıntılar dışında giriş süsleme kompozisyonuyla aynıdır. Burada en dıştaki sepetkulpu kemer formunun altındaki dairesel rozetin merkezinde çiçek motifi eklenmiştir. Mukarnasın ilk sırasındaki sepetkulpu kemer formunun içinde dairesel merkezinde altı köşeli yıldızın olduğu geometrik kompozisyonlu rozet yerleştirilmiştir. Doğu pencere kenarındaki kompozisyon batı penceresindekiyi tekrar etmektedir. Kalan sekiz kenarda tepedeki dairesel rozet çiçek şekilde düzenlenmiştir. Kenarın ortasında üçgen bir niş oluşturan iç bükey form yapılmıştır. Nişlerin üst ve altında yelpaze motifi, köşelerinde ise küçük palmetler yer almaktadır. Nişleri dört yandan çevreleyen geniş bir bordür bulunmaktadır. Bordürlerin tamamı geometrik

süslemeye sahiptir. Gövdenin üst kısmında süslemeler yatay bir şekilde devam etmektedir. Yatay bezeme bordürlerinin en altındaki palmet rumili kompozisyona sahiptir ve doğu-batı pencere en dış süsleme bordürünün aynısıdır. Bu bordürün üzerinde silmemelerle sınırlandırılmış yazı kuşağı bulunmaktadır. Celi sülüs hatla yazılmış kuşakta Fetih Suresi'nin 1-13. ayetine yer verilmiştir (Ünal, 1976, 139; Güneş, 2003, s. 71-76). Kitabenin üstünde alttaki palmet rumi kompozisyonunu tekrar eden bir bordür bulunmaktadır. Külâh altında ise üç sıra mukarnas dizisi yer almaktadır. Külâh yüzeyi üstte doğru küçülen dilimli kemer şeklindeki motiflerle süslenmiştir. Türbenin ikinci katı iç mekânındaki tek süsleme unsuru kubbeye geçişte oniki kenarın her bir köşesinde dış cephedeki yelpaze motifidir. Türbenin tamamında mezarlıkta da kullanıldığı görülen beyaz kalker taşı kullanılmıştır.

Görsel 12. Halime Hatun Türbesi cephe süsleme detayı (Bekmez Yelen, 2017)

Görsel 13. Halime Hatun Türbesi rozet detayı (Bekmez Yelen, 2017)

Ahlat Erzen Hatun Türbesi⁴

Yapı, Ahlat'ta Ergezen Mahallesi'nde eski bir mezar alanının içinde bulunmakta olup yanında 13. yüzyıla tarihlenen Şeyh Necmettin Türbesi'yle aynı alandadır. Türbenin üzerinde inşasıyla ilişkili üç kitabe bulunmaktadır. Kuzeyde giriş lento taşı üzerindeki kitabede "*Yarabbi bu şerif ve mutlu kubbenin altında yatan saliha, iffetli, şehide,*

⁴ Yapı için bkz. (Beygu, 1932, s. 89-91; Kafesoğlu, 1949, s. 175-176; Tuncer, 1991, s. 83-86; Çetintürk, 1995, s. 567-570; Uluçam, 2002, s. 244-248; Konyar, 2004, s. 199-218; Top, 2013, s. 214.

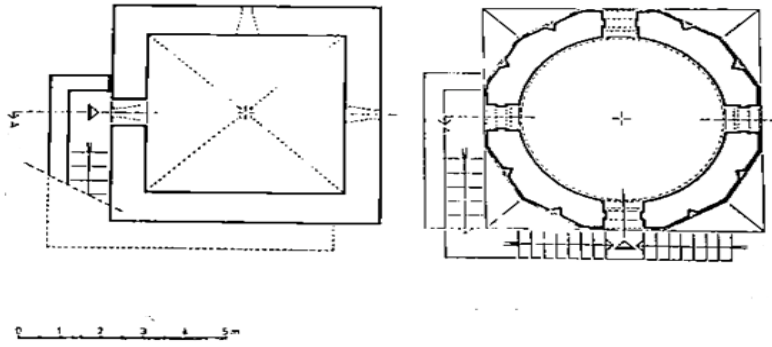

büyük hatun, Allah'ın rızasına ve rahmetine muhtaç yediyüz doksandokuz yılının zilhicce ayında vefat etmiş olan Emir Ali kızı Erzen Hatun'a yardım ve rahmetini esirgeme" yazmaktadır (Güneş, 2003, s. 77-84). Kitabe Erzen Hatun'un ölümünden sonra onun için Ağustos-Eylül 1397 yılında yapıldığını göstermektedir. Batı penceresi lento taşında ise "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah'tan başka yardımcım yoktur. O'na tevekkül ettim, O'na sığındım. Bu mübarek, şerefli kümbetin yapımını, büyük-küçük herkese karşı adil olan, lütuf sahibi, her şeyden haberdar Rabb'inin affını dileyen Büyük Emir Muhammed Baverci oğlu Emir Şeyh Muhammed emretmiştir" yazmaktadır (Güneş, 2003, s. 77-84; Güneş, 2004, s. 43-45). Aynı kenarda gövde üzerinde başka bir kitabede ise "Allah'ım Emir Şeyh Muhammed'in devletini güçlendir" ibaresine yer verilmiştir. Kitabeler türbenin Emir Şeyh Muhammed tarafından yaptırıldığını ortaya koymaktadır. Doğu penceresi lento taşında ise sanatçı kitabesi yerleştirilmiştir. Kitabede "Amel-i Kasım ibn Üstad Ali" yazmaktadır. Ahlat mezar taşlarında da ismi bulunan sanatçının plan ve süsleme kompozisyonu itibariyle yaklaşık 50 yıl önce inşa edilen Gevaş Halime Hatun Türbesi'nin oldukça benzerini tasarlamış olması bölgedeki sürekliliği göstermesi açısından ilginçtir.

Görsel 14. Kapı lentosunda bulunan kitabe ve süsleme detayı (Bekmez Yelen, 2017)

Türbe iki katlı olup, cenazelik katı kare planlı, üst kat ise oniki gendir. Yapı külahlı örtülmüştür. Cenazelik katına doğu kenarda açılmış kapıyla girilmektedir. Bu kısım doğu, batı ve güneyde yönde açılan mazgal pencerelerle aydınlatılmış ve tonozla örtülmüştür. Kare planlı cenazelik katının dıştan köşeleri pahlanmıştır. Gövde dıştan onikigen, içten silindriktir. Üst kata kuzey cephede bulunan kapıdan girilmektedir. Doğu, batı ve güney cephede ise pencereler açılmıştır. Bu mekân içten kubbe ile dıştan külahlı örtülmüştür.

Plan 4. Ahlat Erzen Hatun Türbesi planı (Tuncer, O.C. 1991, 84)

Görsel 15. Ahlat Erzen Hatun Türbesi genel görünümü (Bekmez Yelen, 2017)

Türbenin süslemesi dış cephede yoğunlaşmaktadır. Cenazelik katı pahlanmış köşelerle cephe hareketlendirilirken, mazgal pencerelerin her birinde sepetkulpu kemer formlu çerçevelerle sınırlandırılmıştır. Pencerelerin üzerinde ise dairesel rozetler yerleştirilmiş ve rozetler çarkıfeleklerle bezenmiştir. Kaideden gövdeye geçişte yatay bir şekilde cepheyi saran ikili düğümlerin oluşturduğu kareler ve onların üzerinde dilimli sepetkulpu sağır kemer sırası bulunmaktadır. Gövdenin her kenarını dikey bir şekilde birbirinden ayıran merkezinde sekiz köşeli yıldızların bulunduğu sekizgen geçmelerden oluşan bordür üstte yatay olarak gövdeyi kuşatan aynı motif bordürüyle birleşmektedir. Bu kompozisyon batı cephedeki bir kenarda kesintiye uğramıştır. Bu kenarda zencerek motifli bordürler kenarı dikey yönde sınırlamaktadır. Kapı ve pencerelerin bulunduğu kenarlarla, diğer kenarlara farklı süsleme kompozisyonları uygulanmıştır. Kapı ve pencerelerin bulunmadığı kenarlarda kemer formunun iç kısmına yelpazeyle sonlanan üçgen nişler yerleştirilmiştir. Mukarnas kavsaralı kapı sepetkulpu sağır kemer içine yerleştirilmiş tek bordürlü bir çerçeveye sahiptir. En dışta silmelerle oluşturulan çerçeve üstte dilimli taç şeklinde bir motifle sonlanmaktadır. Kapı etrafını üç yönden kuşatan tek bordürde zencerek motifi bulunmaktadır. Pencerelerin bulunduğu kenarlarda benzer kompozisyonlar uygulanmış ancak ayrıntılar farklı tutulmuştur. Doğu penceresi sepetkulpu sağır kemerin iç kısmı üstünde merkezinde sekiz köşeli yıldızın bulunduğu geçme motifli dairesel rozet bulunmaktadır. Mukarnas kavsarası üç gönden geniş merkezinde sekiz köşeli yıldızın bulunduğu geçme motifli bir bordürle çevrelenmiştir. Mukarnas nişinin üzerinde sanatçı kitabesinin de yer aldığı üç dairesel rozet yerleştirilmiştir. Ortadaki rozet palmet ve rumili kompozisyona sahipken, iki yanındaki rozetler çarkıfelekle süslenmiştir. Bu kompozisyonun altında sekizgen içine alınmış merkezinde sekiz köşeli yıldızın bulunduğu geçme motifli rozet yer almaktadır. Mukarnas nişi üç yönden ince rumi bordürüyle çevrelenmektedir. Lento taşı üzerinde ise Enam Suresi 1. ayetine yer verilmiştir. Güney penceresinde farklı olarak pencere boşluğunun altında bordürün içine yerleştirilmiş palmet ve rumi motifli dairesel rozet bulunmaktadır. Sağır kemerin üst kısmında çiçek motifiyle doldurulmuş dairesel rozet yer almaktadır. Mukarnas kavsara etrafı üç yönden geniş sekiz köşeli yıldız kümesi kompozisyonuyla çevrelenmiştir. Mukarnas nişinin etrafı ise ince rumi bordürüyle sınırlandırılmıştır. Bordür tepede genişleyerek palmet rumili kompozisyona yerini bırakmaktadır. Mukarnasın tepe noktası üstüne Emir Muhammed'in adının geçtiği diğer kitabe yerleştirilmiştir. Kitabenin üzerinde ise geçme motifli bir rozet yer almaktadır. Batı penceresinde yer alan üç dairesel rozet dışında süsleme kompozisyonu diğer pencereleri tekrar etmektedir. Sağır kemerin hemen altından başlayan dairesel rozetler

aşağıya doğru küçülmektedir. Üstteki rozetin içinde yan bordürlerde olduğu gibi merkezinde sekiz köşeli yıldızın bulunduğu geçme motifiyle bezenmiştir. Ortadaki rozetin içi palmet rumilerle doldurulmuştur. Mukarnas nişi üzerindeki rozette ise Mührü Süleyman yıldız yerleştirilmiştir. Burada lento taşı üzerinde ise Ali İmran Suresi 18-19. ayetleri yazmaktadır. Pencere ve kapının bulunduğu kenarlar dışındaki alanlarda nişin üç yönden çevreleyen bordür ve üzerindeki dairesel rozet içindeki süsleme her kenarda farklılık göstermektedir. Rozetlerde palmet-rumi, çarkifelek, geçme, oniki köşeli yıldız, altı köşeli yıldız, oniki dilimli daire motifleri bulunmaktadır. Bordürlerde palmet-rumi, merkezde oniki köşeli yıldızın bulunduğu geçme, zencerek motiflerine yer verilmiştir. Sağır kemerin sonlandığı yerde sırasıyla yatay olarak gövdeyi dolaşan geçme, yazı kuşağı, zencerek bordürü ve mukarnas sırası bulunmaktadır. Buradaki yazı kuşağında ise Ayetel Kürsî'nin ilk ayeti (Bakara Suresi 255.ayet) ve Bakara Suresi 285. ayet yazılmıştır. Yapının külah yüzeyini oluşturan her taş bloku farklı bir motifle bezenmiştir. Ancak taşların üzerindeki yosun tabakası her motifin algılanmasını zorlaştırmaktadır. Çarkifelek, sekiz köşeli yıldız, oniki köşeli yıldız, Süleyman Mührü, geçmeler seçilebilen motiflerdir.

Görsel 16. Ahlat Erzen Hatun Türbesi süsleme detayı (Bekmez Yelen, 2017)

Türbe tamamen taştan inşa edilmiştir. Taşların çoğunluğu koyu renkli Ahlat taşıdır. Ancak saçak altı yazı kuşağı, Emir Şeyh Muhammed'in lento taşı üzerindeki kitabe ve bazı rozetlerde taşları açık renkli taş kullanılmıştır. Koyu ağırlıktaki taşlar arasındaki açık renkli motif ve yazılar daha belirgin hale gelmiştir.

Görsel 17. Ahlat Erzen Hatun Türbesi süsleme detayı (Bekmez Yelen, 2017)

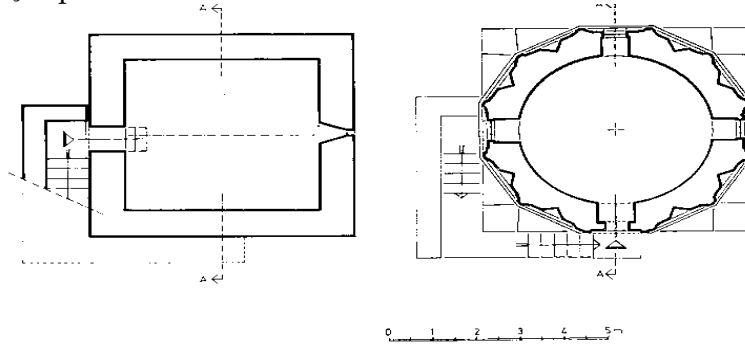
Erciş Kadem Paşa Hatun Türbesi⁵

Türbe, Erciş'te Erciş-Van karayolu üzerinde yolun solunda bir mezarlık içerisinde bulunmaktadır. Kuzeydeki giriş kapısı üzerinde bulunan kitabeden türbenin 1458 yılında Emir Yar Ali, Şah Mustafa, Şah Sevik, Şah Ali ve onların anneleri Kadem Paşa Hatun için Devlet Yar oğlu emir Rüstem Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Güneş, 2003, s. 90-92).

Görsel 18. Kapı üzerinde bulunan kitabe (Bekmez Yelen, 2019)

Yapı iki katlı, kaidesi kare, gövdesi onikigen planlı olup, külahla örtülüdür. Kare planlı cenazelik katının dıştan köşeleri pahlıdır. Doğudan açılan kapıyla bu kata girilmektedir. Tonozla örtülü mekân diğer türbelerden farklı olarak sadece batı duvardan açılan mazgal pencereyle aydınlatılmıştır. Cenazelik katında herhangi bir mezar bulunmamaktadır. Kare plan gövdede onikigene dönüşmektedir. İkinci kata kuzeyden açılan kapıyla girilmektedir. Mekân içten silindirik bir plana sahiptir. Doğu, batı ve güneyde küçük pencereler bu katı aydınlatmaktadır. İç mekân kubbeye örtülmüşken, dış cephe külahla sonlanmaktadır.

Plan 5. Erciş Kadem Paşa Hatun Türbesi planı (Tuncer, O. C. 1992, 222)

Görsel 19. Erciş Kadem Paşa Hatun Türbesi genel görünümü (Bekmez Yelen, 2019)

⁵ Yapı için bkz. (Beygu, 1932, s. 61-62; Aslanapa, 1956, s. 105; Ünal, 1976, s. 152-154; Tuncer, 1992, s. 221-224; Uluçam, 2000, s. 187-191; Konyar, 2004, s. 259-270).

Türbenin süslemeleri dış cephede gövde ve külahta yoğunlaşmıştır. Ahlat ve Gevaş'taki cephe süsleme kurgusu Erciş'te de bazı değişikliklerle devam ettirilmiştir. Kuzeydeki kapı ve doğu, batı, güneydeki pencere bulunan kenarlar dışındaki kenarlara, silmelerle dikey dikdörtgen çerçevelerin ortasına yerleştirilen alt ve üste yelpaze motifiyle sonlanan iç bükey nişler yerleştirilmiştir. Bu kenarların bazılarında altta yelpaze motifi köşelerinde rumiler işlenmiştir. Kuzeyde kalın silmelerin üç yönden çevrelediği kapı açıklığı üzerinde üç parça halinde kitabe bulunmaktadır. Kitabelerin biri sol üstte diğeri ise altta yerleştirilmiştir. Kapı açıklığı sivri kemerli olup, kemer üzeri bezenmiştir. Buradaki motif rumilerin içine yerleştirilmiş palmetler ve bunların aralarına yer alan düğümlerden oluşmaktadır. Bu kompozisyon batı ve doğu penceresi kemerinde tekrar edilmekle birlikte, kapıdaki özgün, diğeri yenilenmiştir. Pencereelerde de kapıdaki kurgu görülmektedir. Silmelerle cephe boyunca üç yönden çevrelenen pencerelerin sivri kemer yüzeyinde süsleme bordürü yer almaktadır. Sivri kemer aynı şekildeki yivli kalın bir silmeyle çevrelenmektedir. Ayrıca üç pencerenin alınlığında dairesel rozet bulunmaktadır. Pencere kenarlarının üst kısımlarında sekiz köşeli yıldız geçmelerinden oluşan dikdörtgen panolar yerleştirilmiştir. Güney penceresinde diğer pencerelerden farklı olarak bu panonun altında dairesel bir rozet daha işlenmiştir. Yenilenen güney pencere kemer bordür süslemesi palmet ve rumi motiflerinden oluşmaktadır. Doğu ve batı pencere alınlığında ve güney penceresi dikdörtgen panonun altındaki rozetlerde merkezde çiçek etrafında yıldız kümesi motifi yer almaktadır. Güney pencere alınlığındaki rozette etrafında rumilerin yer aldığı Mührü Süleyman bulunmaktadır. Külah yüzeyi bölgedeki diğer türbelerde olduğu gibi tepe noktasına doğru daralıp küçülen sağır kemerlerle bezenmiştir. Burada farklı olarak sağır sivri kemerlerin içinde dairesel rozetler yerleştirilmiştir. Yüzeydeki likenler nedeniyle bütün rozetlerin motifleri anlaşılammakla birlikte çarkıfelek, Mührü Süleyman, ışın demeti seçilebilen motiflerdir.

Görsel 20. Erciş Kadem Paşa Hatun Türbesi cephe detayı (Bekmez Yelen, 2019)

Türbe inşa malzemesinin önemli bir kısmı yenilenmiş olup, yapı beyaz kalkerle taşla inşa edilmiştir.

Görsel 21. Erciş Kadem Paşa Hatun Türbesi süsleme detayı (Bekmez Yelen, 2019)

Ahlat Emir Bayındır Türbesi⁶

Ahlat'ta İkkubbe Mahallesinde aynı isimli mescidin güneyinde yer almaktadır. Önündeki mescit 1477-1478 yılında Akkoyunlu beylerinden Emir Bayındır bin Rüstem tarafından yaptırılmıştır. Mescidin üzerinde bir sanatçı kitabesi de bulunmaktadır. Cephesinde yer alan kitabede amal-i Baba Can Beg yazılmıştır. Türbe ise saçak altında gövdeyi kuşatan kitabesine göre 1481'de Akkoyunlu Hükümdarı Sultan Yakup'a karşı isyan eden ve bu sırada ölen Akkoyunlu Türkmen beylerinden Emîr Bayındır b. Rüstem için eşi Şah Selime Hatun tarafından yaptırılmıştır (Güneş, 2003, 96-101). Mescidi yapan Baba Can Beg isimli sanatçının türbede de çalışmış olabileceği söylenmektedir (Sönmez, 1989, s. 370-371).

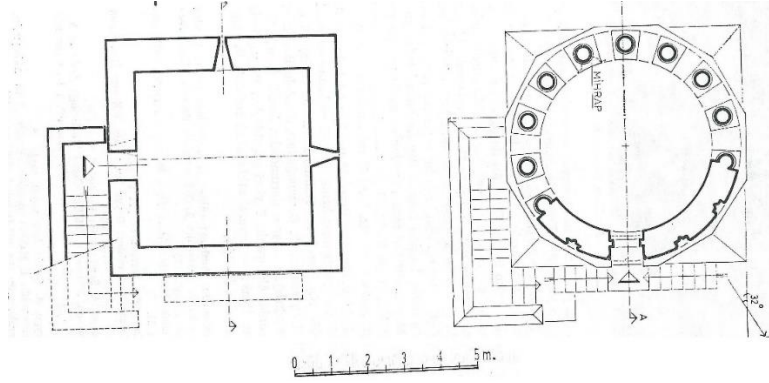
Görsel 22. Saçak altındaki kitabenin bir kısmı ve süsleme bordürleri (Bekmez Yelen, 2017)

Türbe kare kaide, onikigen gövde ve külahtan oluşmaktadır. Yapının en dikkat çekici ve ünik özelliği üst katın dörde üçünün kısa sütunlar tarafından taşınan kemerlerle yarı açık bırakılmasıdır. Köşeleri pahlanmış kare kaide cenazelik katını teşkil etmektedir. Bu kata doğu cephede açılan kapıyla girilmektedir. Beşik tonozla örtülü cenazelik katı, doğu, batı ve güney duvarda açılan mazgal pencerelerle aydınlatılmıştır. Bu katın kuzeydoğu köşesi hariç köşelerinde sekiler bulunmaktadır. Üst kata kuzey yönde bulunan kapıyla girilmektedir. Bu mekân içten silindirik olarak tasarlanmış, örtüsü ise içte kubbedir. Güney duvarının tamamı, doğu ve batı duvarının bir kısmı sekiz bağımsız iki duvara gömülü kısa sütun tarafından taşınan kemerlerle yarı açık hale

⁶ Yapı için bkz. (Beygu, 1932, s. 76-77; Önge, 1970, s. 6-7; Tuncer, 1991, s. 87-92; Uluçam, 2002, s. 202-205; Top, 2013, s. 216.

getirilmiştir. Gövde dıştan onikigen olup külah kısmına doğru silindirik bir form kazanmaktadır. Türbe dıştan külahla örtülmüştür.

Plan 6. Emir Bayındır Türbesi planı (Tuncer, O. C. 1991, 88)

Görsel 23. Ahlat Emir Bayındır Türbesi genel görünümü (Bekmez Yelen, 2017)

Türbe sıra dışı cephe düzenlemesiyle süslemeye bir yenilik getirmiştir. Gelenek olduğu üzere bu türbede de süsleme gövde üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kaide ve gövde iri zencerek bordürüyle birbirinden ayrılmaktadır. Zencereğin üstünde burmalı iki kalın silme bulunmaktadır. Gövdenin sütunlarla ayrılmayan kısımları diğer Ahlat türbelerinde de görülen gövde boyunca uzanan dikdörtgen nişlerle hareketlendirilmiştir. Kuzeydeki kapı yüzeyi ve bu kısım Ahlat süsleme üslubu özelliklerini yansıtmaktadır. Taçkapı ve iki yanındaki nişler silmelerle bir çerçeve içine alınmıştır. Taçkapı silmelerle ayrılmış iki bordürle çevrelenmiştir. Üstte ise geçme yarım bir ince bordür yer almaktadır. Dıştan ilk bordür palmet rumi kompozisyonludur. İçteki diğer bordürde ise altı köşeli yıldızların oluşturduğu geometrik bir motif bulunmaktadır. 4 sıra mukarnaslı kapı lento taşında dıştan palmetlerle çevrelenmiş iç kısmı ise üç adet sekiz kollu yıldız motifli pano şeklindedir. Yıldız motifi boşlukları palmetlerle doldurulmuştur. Mukarnas nişlerinin her bir yüzeyi bitkisel süslemeyle doldurulmuştur. Kapının iki yanındaki niş geçme motifli bir bordürle dört yönden çevrelenmiştir. Nişler altta ve üstte mukarnasla sonlanmakta, iç yüzeyleri ise çokgendir.

Görsel 24. Ahlat Emir Bayındır Türbesi süsleme detayı (Bekmez Yelen, 2017)

Batı cephede bir niş daha bulunmaktadır. Ancak doğu cephede bu nişin simetriği yoktur. Bu nişin bordür süslemesi ise palmet ve rumi motifleriyle yapılmıştır. Güneyde mihraba denk gelen hariç her sütunun altında cephedeki kuzey cephedekilerle benzer küçük nişler yerleştirilmiştir. Nişler altta ve üste mukarnasla sonlanmaktadır. Nişler dilimli kemer formuyla sınırlanmaktadır. Kemer yüzeyi bordür şeklinde olup, yüzeyi geçme ve palmet-rumi motifleriyle bezenmiştir. Mihrabın dış cephesi oluşturan sütunun altı pano şeklindedir. Pano üç yönden tek bir bordürle çevrelenmiş, bordür yüzeyi geçme motifleriyle süslenmiştir. Pano merkezinde palmet rumi kompozisyonu bulunmaktadır. Sivri kemer formuyla sonlanan bu süslemenin köşelerinde geçme, palmet rumi motifleri yerleştirilmiştir. Sütun kaidelerinde ördü, geçme gibi motiflerle bezenmiş bilezikler bulunmaktadır. Başlıklar ise mukarnaslıdır. Sütunları birbirine bağlayan kemerler batıdaki ilki dışında yuvarlaktır. Batıdaki ilk sütunun üzerinde kemer açılmamıştır. Kemer boşluğundaki taşın yüzeyinde süslemeli bir rozet vardır. Batı cephesindeki baştan iki sütunun üzerinde yüzeysel sivri kemer şekli bulunmaktadır. Gövde üst kısmında yatay iki bordür bulunmaktadır. Alttaki bordürde geçme motifi üstündekindeyse yazı kuşağı yer almaktadır. Saçak altında ise üç sıra mukarnas vardır. Ahlat'ta diğer türbelerde külah yüzeyinin süslenmesi geleneği Emir Bayındır Türbesi'nde tercih edilmemiştir. Ancak külahın tepe noktasında külah şeklinde sonlanan bir başlık yerleştirilmiştir. İkinci katın iç kısmı sütunlarla yapılan yarı açık uygulama dışında oldukça sade bırakılmıştır. Sadece kible yönünde sütunların alt kısmında niş şeklinde küçük bir mihrap yerleştirilmiştir. Dilimli kemerli iki sıra mukarnas kavsaralı mihrabın dış kenarında tek sıra bordür bulunmaktadır. Bordürde geçme motifine yer verilmiştir. Yapıda tamamen açık kahve renkli ve zamanla koyulaşan andezit tüf (Ahlat taşı) kullanılmıştır.

Görsel 25. Ahlat Emir Bayındır Türbesi taçkapı süsleme detayı (Bekmez Yelen, 2017)

Değerlendirme Sonuç

Van Gölü çevresinde kadınların isminin geçtiği farklı dönemlerde inşa edilmiş 6 türbe tespit edilmiştir. Türbelerin 13. yüzyılın sonundan 15. yüzyıla kadar uzanan bir zaman diliminde yapıldığı anlaşılmaktadır. 13. yüzyıl öncesindeki Türk dönemi hakkında Van Gölü çevresinde mimari veri oldukça azdır. Bölgede yaşanan deprem ve istilalar ilk Türk döneminden eserlerin günümüze ulaşmasını engellemiştir. Ahlat'ta günümüze ulaşan mimari eserlerin önemli bir bölümü İlhanlı egemenliği yıllarına aittir. 13. yüzyılda kadınlar için yapılan Ahlat'taki iki türbede İlhanlı döneminde inşa edilmiştir. İlhanlı yönetimi Ahlat'ın önceki istila yıllarına oranla nispeten istikrarlı yıllarını oluşturmaktadır. Türbe kitabeleri, şehrin muhtemelen Moğol asıllı devlet adamları tarafından yönetildiği ortaya koymaktadır. Gölün karşı kıyısındaki Gevaş'ta da benzer bir şekilde imar faaliyetlerinde yerel beylerin öncü olduğu anlaşılmaktadır. İlhanlı gücünün giderek azaldığı bir dönemde inşa edilen Halime Hatun Türbesi Gevaş ve çevresinde hüküm süren bir hanedan tarafından yapılmış olmalıdır. Ahlat'taki diğer kadın türbesi ise Karakoyunlu döneminde inşa edilmiştir. İlhanlı Devleti'nin yıkılması İran ve Doğu Anadolu'da farklı pek çok devletin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu devletlerin öne çıkanlarından biri Erciş merkezli kurulan Karakoyunlulardır. Karakoyunlular bölgedeki Erciş'teki diğer kadın türbesi Kadem Paşa Hatun Türbesi'ni de inşa etmişlerdir. Karakoyunlu Devleti yıkıldığı 1468 yılına kadar bölgenin etkili gücünden biri olmuştur. Ahlat'ta kadın banisiyle öne çıkan Emir Bayındır Türbesi ise Akkoyunlu hükümdarlığı döneminde inşa edilmiştir. Şehir Karakoyunlulardan sonra bu devletin idaresine geçmiştir. Türbenin sahibi Emir Bayındır da muhtemelen şehrin o dönemki valisidir.

Türbelerde isimleri geçen kadınların kimlikleriyle ilgili bilgiler sınırlıdır. Hüseyin Timur ve Esen Tekin arasındaki yakınlık kitabelerde belirtilmemiştir. Kapı üzerindeki kitabe Hüseyin Timur'un Bugatay Aka'nın oğlu olduğunu da ortaya koymaktadır. Kitabede Hüseyin Timur için "*said, şehid, mücahid, büyük emir, zahid, merhum, makbul, Allah'ın rahmetine yürümüş*" ifadeleri kullanılmıştır. Kitabeden Hüseyin Timur'un babası gibi devlet adamı olduğu anlaşılmaktadır. Esen Tekin Hatun kitabesinde "*saide, şehide, merhume*" ifadelerine yer verilirken babasından merhum büyük emir olarak bahsedilmiştir. Esen Tekin Hatun'un da babasının İlhanlı devlet adamı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca aka tabiri Moğolcada oldukça yaygın olup burada bey, ağa gibi bir anlama gelmektedir. Kitabeler Hüseyin Timur ve Esen Tekin Hatun'un 3 ay arayla vefat ettiğini göstermektedir. Yakın tarihlerde vefat eden bu kişilerin aynı türbe içinde defnedilmesi eş olabileceklerini düşündürmektedir. Benzer bir durum bu türbenin karşısında bulunan Ahlat Bugatay Aka Şirin Hatun Türbesi'nde de bulunmaktadır. Esen Tekin baba tarafından yüksek statüsü olduğu muhtemelen eşi olan Hüseyin Timur'la da bu yüzden evlendiği varsayılabilir. Türbede defnedilenlerin yakın tarihte vefat etmiş olması akla salgın hastalık ihtimalini getirmektedir.

Bugatay Aka Şirin Hatun Türbesi kapı üzerindeki kitabede Bugatay Aka'dan büyük emir olarak söz edilmesi, bu kişinin İlhanlı devlet adamlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. Şirin Hatun'la ilgili bilgi veren kitabe batı penceresi lentosu üzerine işlenmiştir. Kitabede hatun için *saide, şehide, merhume Şirin binti Abdullah* ibaresi kullanılmıştır (Önkal, 2015, s. 192). Bu bilgiler hatunun öldürülmüş ve sonradan İslamiyet'i seçmiş olabileceği fikri ortaya çıkmaktadır. Türk İslam geleneğinde doğuştan Müslüman olmayan kişilerin baba kısmına Abdullah yazılmaktadır. Kapı üzerindeki kitabede Bugatay Aka'dan *said, şehid, büyük emir Bugatay Aka bin merhum büyük emir İnal Aka* olarak söz edilmiştir (Önkal, 2015, s. 192). Bugatay Aka'nın babasının da kendisi gibi emir olduğu anlaşılmaktadır. Kitabelerle ilgili ilginç bir durum ise ikisinde de 1281

Recep tarihinin bulunmasıdır. Aynı tarih iki kişinin de aynı zamanda vefat etmiş olabileceğini göstermektedir. Kitabelerde Şirin Hatun ve Bugatay Aka'nın aralarındaki bağ belirgin değildir. Aynı türbede defnedilmeleri bu kişilerin oldukça yakın olabileceğini göstermektedir. Araştırmacılar Şirin Hatun'un anne yâda eş olabileceğini belirtmektedir. Ortaçağ kitabelerinde sultanların veya önemli devlet adamlarının annelerine ait kitabelerde eş yâda oğullarının belirtildiği görülmektedir. Burada Şirin Hatun ile ilgili sadece baba bilgisinin verilmesi onun Bugatay Aka'nın eşi olması ihtimalini güçlendirmektedir. Bu durumda yapı üzerindeki kitabeler Şirin Hatun'la ilgili İlhanlı devlet adamının eşi ve sonradan İslamiyet'i seçmiş olabileceği bilgilerini vermektedir. 13. yüzyılda İlhanlı'nın Anadolu'da oldukça etkin olduğu düşünüldüğünde Şirin Hatun'un statüsünün oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bir devlet adamı ve onun eşi için yapılan türbenin de bu özellikleri yansıması beklenebilir.

Gevaş Halime Hatun Türbe kitabesinde Melik İzzettin ya da Halime Hatun'un kimliği kitabelerde net olarak belirtilmemiştir. Melik tabiri bir bölgenin yöneticileri için veya sultanın oğlu için kullanılmaktadır. Gevaş içinde İzzettin Şir isimli bir cami de bulunmaktadır. Melik İzzettin muhtemelen Gevaş'ın hâkimi yerel bir beyliğin başında bulunmaktadır. 14. yüzyıl sonunda bölgenin Timur'un eline geçtiği yıllarda Van ve çevresindeki şehirlerin hâkimiyetini yerel bir bey olan İzzettin Şir'e verdiği bilinmektedir (Sümer, 1990, s. 638). Ancak tarihsel olarak türbedeki isimle İzzettin Şir'in aynı kişi olması güçtür. 1335 tarihi İlhanlı Devleti'nin yavaş yavaş sona erdiği ve Anadolu'da güç kaybedip yerel beylerin güç kazandığı döneme denk gelmektedir. Yapıyı ziyaret eden Lynch türbenin kitabesi okuyan yanındaki Mustafa Remzi Efendi'nin ifadelerini doğrudan paylaşmaktadır. Buna göre "Bu türbe burada, Vostan'da hükümdarın kızı Şeyh İbrahim'e aittir." yazmaktadır (Lynch, 1901, s. 125-126). Ancak kitabede açıkça Melik İzzettin ismine yer verilmiştir. Lynch Şeyh İbrahim'in karşı tepenin yamacında bir türbesi bulunduğunu, burada uzun yıllar hüküm sürdüğü ve İzzettin Şir'in dedesi olduğunu söylenmektedir. Oktay Aslanapa Halime Hatun Rahmi Hüseyin Ünal Melik İzzettin'in Celayir hanedanından olabileceğini bu nedenle Halime Hatun'un da (ki yazar ismin Celme olarak okunması gerektiği belirtir) Celayir ailesinden olabileceğini dile getirmektedir (Aslanapa, 1957, 106-107; Ünal, 1976, s. 144). Faruk Sümer ise tarihini yanlış değerlendirdiği türbenin Karakoyunlu veya Celayirlilere ait olamayacağını dile getirmiştir (Sümer, 1990, s. 638). Türbeyi inşa ettiren Melik İzzettin muhtemelen bu dönemde ortaya çıkan beylerden biri olup camiyi inşa eden kişiyle akrabadır. Halime Hatun ve Melik İzzettin arasındaki ilişki kitabelerde belirgin değildir. Büyük bir ihtimalle Halime Hatun Melik İzzettin'in eşidir. Kitabede Halime Hatun için kullanılan tek sıfat merhumedir. Ancak türbenin anıtsallığı ve süsleme özellikleri önemli bir aileye mensup olduğunu ortaya koymaktadır.

Ahlat Erzen Hatun Türbesi kitabesinde geçen saliha, iffetli, şehide ifadeleri hemen her kadın türbesinde kullanılmaktadır. Ancak büyük hatun ibaresi Erzen Hatun yönetimle de bağlantılı bir statüsü olduğunu düşündürmektedir. Bu sıfat sultanın eşi ya da annesi için kullanılmıştır. Erzen Hatun'unda Emir Ali'nin kızı olmanın yanında dönemin yöneticisinin yakını olduğu varsayılabilir. Emir Ali de muhtemelen bir devlet adamıdır. Emir Şeyh Muhammed'le ilgili tarihi kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Türbenin inşa tarihi dikkate alındığında Karakoyunlu Devleti'yle bağlantılı olduğu ve muhtemelen Ahlat'ın o yıllardaki yöneticisi olduğunu düşünülmektedir. İsmi önündeki emir devlet adamı kimliğini ortaya koyarken, şeyh aynı zamanda dini bir kimliği olduğunu da göstermektedir. Babası için sadece büyük emir tabiri kullanılmış olması şeyhliğin sadece Muhammed Bey için geçerli olduğunu da göstermektedir. Erzen Hatun ve Muhammed Bey arasındaki ilişki ise kitabelerde

belirtilmemiştir. Erzen Hatun'un Muhammed Bey'in eşi veya annesi olması muhtemeldir.

Erciş Kadem Paşa Hatun Türbesi kitabesi oldukça ayrıntılı olmasına rağmen Kadem Paşa Hatun'un kimliği net değildir. Kitabe metninin ilk satırında dönemin Karakoyunlu sultanı Cihan Şah'ın adı geçmektedir. Cihan Şah dönemi Karakoyunların en geniş sınırlarına ulaştığı, güçlü zamanları olmasının yanında son yıllarını da teşkil etmektedir. Cihan Şah'ın ölümüyle devlet dağılmıştır. Türbeyi yaptıran Devlet Yar oğlu emir Rüstem Bey için "*Merhum Devlet Yar -Toprağı güzel, mezarı rahat olsun- oğlu büyük emir Rüstem Bey, kardeşleri ve akrabasının kabirleri üzerine bu mübarek kubbeyi yaptı*" yazılmıştır (Aslanapa, 1957, 105; Güneş, 2003, s. 90-92). Rüstem Bey'in devlet adamı olduğu ve türbede bulunan kişilerin kardeşi olduğu belirtilmiştir. Ancak Kadem Paşa Hatun türbede bulunan Emir Yar Ali, Şah Mustafa, Şah Sevik, Şah Ali'nin annesi, Rüstem Bey'in ise akrabası olarak belirtilmiştir. Bu durumda Kadem Paşa Hatun'un muhtemelen Rüstem Bey'in üvey annesi olduğu varsayılabilir. Konuyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. F. Sümer Kadem Paşa Hatun'un Karakoyunlu hükümdarı ve Cihan Şah'ın babası Kara Yusuf'un eşi aynı isimli bir eşi olduğunu ancak sonradan başka birisiyle evlenmiş olamayacağından türbede bulunan kişinin Kara Yusuf'un eşi Kadem Paşa Hatun olamayacağını belirtmektedir (Sümer, 1990, s. 637). Aynı dönemlerde yaşamış Celayir hanedanından Devlet Yar isimli bir devlet adamı bulunmaktadır. Kadem Paşa Hatun'un eşi Kara Yusuf 1420'de vefat etmesi üzerine Devlet Yar ile evlenmesi mümkün görünmektedir (Konyar, 2004, s. 260). Türk devlet geleneğinde benzer örnekler bulunmaktadır. Anadolu Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi Gürcü Hatun'un sultanın vefatı sonrasında dönemin devlet adamlarından Pervane Muineddin Süleyman'la evlendiği bilinmektedir. Bu durumda Kadem Paşa Hatun Akkoyunlu hanedanında sultan eşi ve muhtemelen sultan annesidir. 1458 yılında muhtemelen Devlet Yar'dan olan küçük yaşta çocuklarıyla öldürülmüşlerdir. Zira aynı aileden özellikle erkek çocukların aynı zamanda ölmüş olması tesadüf olamayacak kadar dikkat çekicidir. Dönemin iktidar mücadelesinde hak talep etmemeleri için genç yaşta çocuklar ve annelerinin öldürülmüş olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Ahlat Emir Bayındır Türbesi'nde defnedilen Emir Bayındır'ın Akkoyunlu Devleti'nin emiri olduğu ve muhtemelen Ahlat ve civarını yönettiği varsayılabilir. F. Sümer (1990, s. 635) Bayındır Bey'in 1472'de Ahlat'ı kuşattığı ve sanılan aksine Akkoyunlu hükümdarı Rüstem Bey'in değil Akkoyunlu Devleti emirlerinden Rüstem Bey'in oğlu olduğunu belirtmektedir. Şah Selime Hatun hakkında bilgi çok azdır. Türbenin inşa kitabesinde babasının Emir Behlül Bey olduğu belirtilmiştir. Behlül Bey de Emir Bayındır gibi Akkoyunlu devlet adamlarından olmalıdır. Şah Selime Hatun'un devletin ileri gelen bir ailesine mensup olduğu anlaşılmaktadır. Kitabede Şah Selime Hatun için "*büyük hatunların övünç kaynağı, büyük, mükerrem*" sıfatları kullanılmıştır.

Türbelerin inşa edildiği Ahlat, Gevaş ve Erciş Van Gölü kıyı şeridinin Ortaçağ döneminde Doğu Anadolu'nun önemli merkezleridir. Ahlat, Ortaçağ döneminde bu kentler içinde her anlamda merkez konumundadır. Sanatsal üretim ve üslup buradan gölün çevresine yayılmaktadır. Türbelerin bu şehirler içindeki konumlarına bakılacak olursa tamamının şehir dışına inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu uygulama sadece kadın türbeleri için geçerli bir durum olmayıp bölgede aynı dönemde inşa edilen türbelerde de görülmektedir. İncelenen türbelerin bir mezarlık içinde bulunduğu da anlaşılmaktadır. Türbelerin inşasıyla birlikte etraflarında bir hazire oluştuğu düşünülmektedir. Bu durum türbe sahiplerinin toplumun ileri gelen üyeleri olmasıyla alakalıdır. Ahlat'ta Çifte Kümbetler olarak da anılan Hüseyin Timur Esen Tekin ve Bugatay Aka Şirin

Hatun Türbeleri yan yanadır. Kitabelerde Hüseyin Timur'un Bugatay Aka'nın oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum aile üyelerinin aynı alana gömülmek istediğini göstermektedir. Gevaş Halime Hatun Türbesi ve Ahlat Emir Bayındır Türbesi'nde diğerlerinden farklı bir uygulama vardır. Diğer türbeler herhangi bir yapının etrafında bulunmazken, Halime Hatun Türbesi bugün ortadan kalkmış bir zaviyenin, Emir Bayındır Türbesi ise Emir Bayındır tarafından inşa ettirilen mescidin yanındadır. Gevaş'ta 1988'de yapılan kazı çalışmaları türbenin kuzeydoğu tarafında medrese veya zaviye olduğu düşünülen yapının temellerini ortaya çıkarmıştır (Tarhan, Sevin, Aşan, 1990, s. 407). Bu yapı Halime Hatun Türbesi'nin bir yapı topluluğunun parçası olabileceğini ve muhtemelen bu yapıların banisinin Halime Hatun olabileceğini akla getirmektedir. Zira Anadolu Türk İslam geleneğinde yapı inşa ettiren kişiler yapıların yakınında bulunan türbelere defnedilmektedir. Nitekim Emir Bayındır Türbesi'nin banisi Şah Selime Hatun eşi için banisi olduğu mescidin güney kısmında türbe yaptırmıştır. Erciş Kadem Paşa Hatun Türbesi etrafında mezarlık tespit edilmemekle birlikte yakınında bulunması bu yapıda da benzer bir uygulama yapıldığına işaret etmektedir.

İncelenen kadın türbelerinin 4'ünde türbeyi yaptıran kişinin adına yer verilmiştir. Hüseyin Timur Esen Tekin Türbesi'ni kimin yaptırdığı belirtilmemiş olmakla birlikte o yıllarda hayatta olduğu bilinen Hüseyin Timur'un babası Bugatay Aka'nın türbeyi inşa ettirmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Halime Hatun Türbesi üzerindeki kitabede Melik İzzettin tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir. Melik İzzettin Halime Hatun'un yakını olması yanında melik sıfatı dikkate alındığında yönetimle ilişkili önemli biri olduğu da anlaşılmaktadır. Erzen Hatun Türbesi üzerinde Muhammed Baverci oğlu Emir Şeyh Muhammed'in ismine yer verilmiştir. Yapının banisi aynı zamanda o yıllarda Ahlat'ın yönetiminde söz sahibi olduğu düşünülmektedir. Kadem Paşa Hatun Türbesi'nde ise Rüstem Bey'in kardeşleri ve akrabası için yapıyı inşa ettirdiği açıkça belirtilmiştir. Ahlat Emir Bayındır Türbesi'nde de Şah Selime Hatun muhtemelen eşi Emir Bayındır ve oğlu Muhammed Aka için yaptırmıştır. Her iki kitabede vefat eden kişilerinin yakınları tarafından türbe inşa geleneğine işaret etmektedir.

Türbelerin dördünde birden fazla kişinin, ikisinde ise tek kişinin defnedildiği anlaşılmaktadır. Hüseyin Timur ve muhtemelen eşi olan Esen Tekin birkaç ay arayla vefat etmiştir. Esen Tekin'in eşi için yapılan türbeye defnedilmeyi vasiyet ettiği varsayılabilir. Hüseyin Timur'un babası Bugatay Aka ve Şirin Hatun için yapılan türbede de aynı durumun görülmesi geleneğe işaret etmektedir. Bugatay Aka ve Şirin Hatun'un aynı tarihte vefat etmiş olması da dikkat çekicidir. Benzer bir durum Kadem Paşa Hatun Türbesi'nde de yaşanmıştır. Aynı tarihte vefat eden Kadem Paşa Hatun ve oğulları aynı türbeye defnedilmiştir. Bu üç durum türbelerin anıt olma vasfına da işaret etmektedir. Ölümle sonuçlanan trajik olaylar türbeler sayesinde yüzyıllar boyunca unutulmamaktadır. Erzen Hatun Türbesi'nde kitabeden sadece Erzen Hatun'un defnedildiği anlaşılmakla birlikte bölgedeki gelenek dikkate alındığında türbeyi inşa ettiren Emir Şeyh Muhammed'in de ölümünden sonra buraya defnedilmesi muhtemeldir. Halime Hatun Türbesi'nde kaynaklar bugüne ulaşmayan üzerinde Ayetel Kürsi'nin yazdığı tek sandukadan söz etmektedir. Bu durumda Halime Hatun'un tek başına bulunduğu ve türbeye sonradan herhangi birinin defnedilmediği düşünmek gerekir. Türbelerin banilerinin erkek olması ve birlikte defnedilme geleneği dönem toplumunda güçlü erkeklerin yakınındaki kadınların ön planda olduğunu ortaya koymaktadır. Emir Bayındır Türbesi banisi Şah Selime Hatun bu bakımdan diğer kadınlardan ayrılmaktadır. Kendisi de bir emirin kızı olan Şah Selime Hatun yakınları için türbe inşa ettirmiştir. Bu kadınlar muhtemelen Türk İslam geleneğinde olduğu gibi

önemli mevkilerde bulunan yakınlarının güç ve otoritesiyle toplumda değer ve statü sahibi olmuştur.

Yapıların kitabelerinde türbe için farklı tabirler yazılmıştır. Hüseyin Timur Esen Tekin Türbesi'nde meşhed, Bugatay Aka Şirin Hatun Türbesi'nde merkad, Halime Hatun, Erzen Hatun ve Kadem Paşa Hatun Türbesi'nde ise kubbe kelimesi türbe anlamında kullanılmıştır. Emir Bayındır Türbesi kitabesinde merkad ve imaret kelimelerine yer verilmiştir. Meşhed Arapça şahadet sözcüğüyle aynı kökten gelmiş olup hesap günü, savaş, insanların toplandığı alan veya şehit olunan yer anlamlarına gelmektedir (Öz, 2004, s. 363). Kelime şehitlik anlamıyla türbe yerine kullanılan bir ifadeye dönüşmüştür (Öz, 2004, s. 363). Hüseyin Timur ve Esen Tekin'in yakın zamanda ölümleri bir hastalığa işaret etmektedir. İslamiyet'te hastalıktan vefat edenlerinde şehit sayıldığı bilinmektedir (Kurt, 2012, s. 189-220). Bugatay Aka ve Şirin Hatun Türbesi ve Emir Bayındır Türbesi için kullanılan merkad kelimesi uyku, yatacak yer ve mezar anlamlarına gelmektedir. Burada da mezar anlamında kullanılmıştır. Diğer türbelerde kullanılan kubbenin anlamı kavisli şey, göbek ya da yuvarlak damdır (Mülayim, 2002, s. 300). Farsça'da kubbe anlamına gelen kümbet kelimesinin kullanılması ve Anadolu'da kümbetin türbe anlamına da gelmesi kubbenin de Ortaçağ'da benzer bir şekilde türbe için kullanılan bir ifade olduğunu ortaya koymaktadır. Emir Bayındır Türbesi kitabesinde iki defa geçen imaret ifadesi "imar edilmiş, inşa edilmiş" anlamına gelmektedir (Tarım, 2002, s. 219). Türk İslam mimarisinde hemen her türden yapı için kullanılan bir tabirdir.

Kitabeler incelendiğinde birlikte defnedilen Hüseyin Timur, Esen Tekin ve Bugatay Aka Şirin Hatun için türbelerinde iki ayrı kitabe hazırlandığı görülmektedir. Kadınlar için hazırlanan kitabeler pencere lentosuna erkekler için hazırlananlar ise kapı lentosuna yerleştirilmiştir. Sonradan vefat eden Esen Tekin ve Şirin Hatun için hazırlanan kitabelerin sonradan pencere lentosuna kazındığı varsayılabilir. Halime Hatun ve Erzen Hatun Türbesinde kadınlardan bahseden kitabe kapı lentosundadır. Erzen Hatun Türbesinde farklı bir durum da söz konusudur. Türbeyi yaptıran Emir Şeyh Muhammed'den bahseden kitabe kapı yerine pencere lentosuna yerleştirilmiştir. Bu tercih vefat eden kişinin yüceltilmesi olarak düşünülebilir. Kadem Paşa Hatun Türbesi'nde ise bani ve vefat edenlerle ilgili bilgiler kapı üzerine yerleştirilen kitabede birlikte verilmiştir. Bu durumun anne ve çocukların aynı anda vefat etmesiyle bağlantılı olduğu varsayılmaktadır. Emir Bayındır Türbesi kitabesi bölge geleneğinden farklı olarak kapı ve pencereler yerine saçak altına yerleştirilmiştir. Anadolu'nun diğer bölgelerinde bu uygulama kullanılmıştır.

Türbe kitabelerinde kadınlar için kullanılan sıfatlar da bilgiler vermektedir. Esen Tekin ve Şirin Hatun için saide, şehide, Halime Hatun için sadece merhume, Erzen Hatun için saide, şehide, afife ve muazzam hatun, Kadem Paşa Hatun için valide-i azize, Şah Selime Hatun için ise muazzam hatun, mükerrerem, saliha, seyyide, hasibe ifadeleri kullanılmıştır. Merhume ölümü ifade ettiği için her kadın mezarında kullanılan bir sıfattır. Saide kelimesi de kadın türbelerinde en fazla yazılan sıfattır. Kelime anlamı mutlu, uğurlu, Allah'a karşı görevlerini yapmış kimsedir. Şehide yine kadın türbelerin sık rastlanılan bir kelimedir. Türbelerde Allah yolunda vefat etmiş anlamında kullanılabileceği gibi bir olaya şahit olmak, bildiğini söyleyip tanıklık etmek, bir yerde hazır bulunmak (Atar, 2010, s. 428) anlamı da tercih edilmiş olabilir. Erzen Hatun için yazılan afife sıfatı namuslu, temiz kadın anlamındadır. Kayseri Hunat Hatun Türbesi sandukasında bu sifata yer verilmiştir. Salih, ahlaki ve dini bakımdan iyi davranışlara sahip kadın anlamına gelmektedir (Çağrı, 2009, s. 31). Salih kelimesi de kadın yapılarında sıklıkla kullanılmıştır. Mükerrerem çok sık rastlanan bir tabir olmamakla

birlikte cömert anlamındadır. Seyyide ve hasibe benzer anlamlara sahip olup temiz, saygın kadın anlamını taşımaktadır. Muazzam Hatun tabiri Erzen Hatun ve Şah Selime Hatun'un statüsüyle ilgili ipucu barındırması bakımından önemlidir. Büyük, yüce anlamındaki muazzam çoğunlukla sultanlar için kullanılmaktadır. Tokat Halef Sultan (Gazi) Tekkesi'nde Selçuklu hanedanından Selçuki Hatun için (1292) ve Ebu Şems Hankâhı'nda (1288) kimliği belirsiz bir kadın için sultanın isminden hemen sonra melike't-ül muazzama tabiri kullanılmıştır. Bu örnekler Erzen Hatun ve Selime Hatun'unda dönemin Ahlat'ında önemli bir aileye mensup ve yönetimle ilişkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Kadem Paşa Hatun için ise kitabede sadece valide-i azize tabirine yer verilmiştir. Kutsal değerli anne anlamındaki bu ifade çocuklarıyla birlikte vefat eden Kadem Paşa Hatun'un anneliğini ön plana çıkarmaktadır. Kitabelerde kadınların kimliği ortaya koyan ifadeler isim, baba ismi gibi bilgilerle sınırlı kalmıştır. Ancak birlikte defnedildiği kişilerin İlhanlı, Karakoyunlu gibi devletlerde önemli devlet adamları olması bu kadınların da toplum nezdinde yüksek statüye sahip olduğunu göstermektedir. Türk devlet geleneği düşünüldüğünde bu kadınların yönetimde de etkili olduğu varsayılabilir.

Türbelerde yaygın geleneklerden biri de Kuran-ı Kerim'den ayet ve hadisler içeren kitabeler yerleştirilmesidir. Van Gölü çevresindeki türbelerde de özellikle lento taşları bu amaçla kullanılmıştır. Kimi örneklerde ise Anadolu'nun diğer bölgelerinde de yaygın olan saçak altı yazı kuşağı bulunmaktadır. İncelenen türbelerde ayet ve hadislere yer verilmiştir. Hüseyin Timur Esen Tekin Türbesi batı pencere lentosunda Tevbe Süresi 21-22. ayetleri yazılmıştır. Ayet "*Rableri onları kendi rahmeti, hoşnutluğu ve cennetleriyle müjdeliyor; onlar için orada kesintisiz nimetler vardır. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Kuşkusuz en büyük ödül Allah katında olandır*" <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Tevbesuresi/1252/17-22-ayet-tefsiri> [Erişim Tarihi: 05.10.2013] anlamındadır. Güney penceresi lento taşında ise sadece ilk cümlesi okunabilen bir hadis bulunmaktadır. Kitabede "*Peygamber aleyhi's-selam şöyle buyurdu: Kul takdirin esiridir...*" (Güneş, 2003, s. 57) yazmaktadır. Bugatay Aka Şirin Hatun Türbesi güney penceresi lento taşında yine bir hadise yer verilmiştir. Kitabede "*Selam O'na olsun, Peygamber şöyle buyurdu: Dünya müminin hapishanesi, kafirin cennetidir. Dünya (geçici) bir saattir, onu itaat geçir*" (Güneş, 2003, s. 62) yazılmıştır. Aynı türbenin doğu penceresi lento taşında Bakara Süresi 2. ayetine yer verilmiştir. Ayet-el Kürsi olarak da bilinen ayetin ilk kısmını teşkil eden kitabede "*Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür*" <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/bakara-suresi-2/ayet-255> [Erişim Tarihi: 05.10.2023] yazmaktadır. Halime Hatun'un bugün ortadan kalmış sandukasında da Ayet-el Kürsi'nin yazıldığı belirtilmiştir. Halime Hatun Türbesi'ndeki ikinci ayet kitabesi ise saçakta bulunmaktadır. Fetih Süresi 1-13. ayetleri "*Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin. O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Bütün bunlar Allah'ın; inanan erkek ve kadınları, içlerinden ırmaklar akan, içinde temelli kalacakları cennetlere koyması, onların kötülüklerini örtmesi içindir. İşte bu, Allah katında büyük bir başarıdır. Bir de Allah'ın, hakkında kötü zanda bulunan münafık erkeklere ve münafık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve Allah'a ortak koşan kadınlara azap etmesi içindir. Kötülük girdabı onların başına olsun! Allah onlara gazap etmiş, onları lanetlemiş ve*"

kendilerine cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir varış yeridir! Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. (Ey Muhammed!) Şüphesiz biz seni bir şahit, bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Ey insanlar! Allah'a ve Peygamberine inanasınız, ona yardım edesiniz, ona saygı gösteresiniz ve sabah akşam Allah'ı tespih edesiniz diye (Peygamber'i gönderdik). Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir. Bedevilerin (savaştan) geri bırakılanları sana, "Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoymdu; Allah'tan bizim için af dile" diyecekler. Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler. De ki: "Allah sizin bir zarara uğramanızı dilerse yahut bir yarar elde etmenizi dilerse, ona karşı kimin bir şeye gücü yeter? Hayır, Allah yaptıklarınızdan haberdardır." (Ey münafiklar!) Siz aslında, Peygamberin ve inananların bir daha ailelerine geri dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu, sizin gönüllerinize güzel gösterildi de kötü zanda bulundunuz ve helaki hak eden bir kavim oldunuz. Kim Allah'a ve Peygambere inanmazsa bilsin ki, şüphesiz biz, inkarcılar için alevli bir ateş hazırladık" <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/fetih-suresi-48/ayet-1-13> [Erişim Tarihi: 05.10.2023] cümlelerinden oluşmaktadır. Erzen Hatun batı pencere lentosunda Ali İmran Süresi 18-19. ayetleri (Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilah olmadığına adaletle şahitlik ettiler. Ondan başka ilah yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Şüphesiz Allah katında din İslam'dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki ihtiras ve aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkar ederse, bilsin ki Allah hesabı çok çabuk görendir) <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/al-i-imran-suresi-3/ayet-18-19> [Erişim Tarihi: 10.10.2023] ve doğu penceresi lentosunda Enam Süresi 1. ayeti (Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Böyle iken inkar edenler başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar) <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/enam-suresi-6/ayet-1>. [Erişim Tarihi: 10.10.2023] yazılmıştır. Türbenin saçak kısmında ise Bakara Süresi 255. ve 285. (Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz." Şöyle de dediler: "İştittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.) <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/bakara-suresi-2/ayet-285> [Erişim Tarihi: 10.10.2023] ayetleri yazılmıştır. Kadem Paşa Hatun Türbesi ve Emir Bayındır Türbesi'nde diğerlerinden farklı olarak sadece inşa kitabesinin girişinde besmeleye (Bismillahirrahmânirrahîm) yer verilmiştir. Ayet ve hadislerin ölüm, ahiret, cennet ve iman etmekle ilişkili olduğu görülmektedir. Genellikle diğer türbelerde de bu içerikteki ayetler tercih edilmektedir.

İncelenen türbelerde çalışan sanatçıların ikisi bilinmektedir. Halime Hatun Türbesi'nde Ahlatlı Pehlivan Havend oğlu Esed, Erzen Hatun Türbesinde ise Kasım ibn Üstad Ali çalışmıştır. İkisi de Ahlatlı olan ustaların iki farklı zamanda yapılmış türbelerde benzer üslup kullandığı görülmektedir. Halime Hatun Türbesi'nde çalışan Ahlatlı Pehlivan Havend oğlu Esed'in Gevaş Hişet Mezarlığı ve Ahlat Taht-ı Süleyman Mezarlığında yer alan 26 mezar taşında ismi bulunmakta ayrıca sanatçının babasının da usta olduğu ve 14. yüzyılın ilk yarısında etkin olarak çalıştığı anlaşılmaktadır (Karamağaralı, 1992, s. 86, 95; Karahan, v.d. 2019, s. 72). Erzen Hatun Türbesi'nde çalışan Kasım ibn Üstad Ali'nin Ahlat Meydan Mezarlığında 7 mezar taşında ismi geçmekte, kitabeden babasının da sanatçı olduğu ve 14. yüzyılın sonundan 15. yüzyılın başına kadar yerel beyler için çalıştığı anlaşılmaktadır (Karamağaralı, 1992, s. 86, 98; Karahan, Tekin, Kulaz, v.d. 2019, s. 74-76). Bu iki sanatçının benzer üslubu usta çırak ilişkisine de işaret etmektedir. Emir Bayındır Mescidi'ni inşa eden Baba Can Beg'in üç-dört yıl sonra yaptırılan türbeyi de yapmış olması muhtemeldir. Ahlat Meydan Mezarlığında 1481

tarihli bir mezar taşında Babacan bin Toman adına rastlanmıştır (Karahan, v.d. 2019, s. 77). Mimarın bir taş ustası olduğu bu kitabeyle belgelenmektedir. Diğer üç türbede sanatçı ismine yer verilmemiştir. Ancak bu yapılarda da Ahlatlı ustaların çalıştığı söylenebilir. Yakın tarihlerde inşa edilen Hüseyin Timur Esen Tekin ve Bugatay Aka Şirin Hatun Türbelerinde aynı ekibin çalıştığını düşünmek mümkündür. Ahlat'taki mezar taşlarında aynı dönemde isimleri geçen Veys (Üveys) bin Ahmed ve Esed bin Eyyub'un (Karahan, v.d. 2019, s. 65-66) bu türbelerde çalışmış olduğu varsayılabilir.

Türbe planlarında dikkati çeken Anadolu'da 13. yüzyılın 2. yarısında yoğunluk kazanan iki katlı, silindirik veya çokgen gövdeli ve külahla örtülü tipin bölgede uzun yıllar kullanıldığıdır. Anadolu'nun diğer bölgelerinde 14. yüzyılla birlikte bu tipten uzaklaşıldığı gözlenirken bölgede Osmanlı Döneminde de devam ettirilen bir süreklilik söz konusudur. Van Gölü çevresinde inşa edilen kadın türbelerinde de 13. yüzyılın sonunda inşa edilen Hüseyin Timur Esen Tekin ve Bugatay Aka Şirin Hatun Türbesinde silindirik gövde, 14. yüzyıl ve 15. yüzyılda inşa edilen Halime Hatun, Erzen Hatun, Kadem Paşa Hatun ve Emir Bayındır Türbesinde onikigen gövde kullanılmıştır. Ahlat'ta 13. yüzyıl sonu 14. yüzyıl başına tarihlenen Hasan Padişah Kümbeti, Usta Şagirt Kümbeti, Yarım Kümbet ve Güroymak Kümbeti silindirik gövdeli plan şemasına sahiptir. Anadolu'da bu plan tipinde yapılmış en erken örnek 12. yüzyıl ortalarına tarihlenen Kayseri Melik Mehmet Gazi Türbesi'dir. Ahlat'taki örneklerle aynı dönemde yapılan Bayburt Şehit Osman Türbesi, Erzurum Anonim Kümbet I ve Erzurum Cincime Hatun Türbesi (13. yüzyıl sonu) silindirik gövdelidir. Bu tipin son örneği de Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi (15. yüzyıl) olup bu plan tipinin Doğu Anadolu'ya özgü olabileceğini göstermektedir (Ünal, 1976, s. 124). Anadolu dışında İran'da Büyük Selçuklu ve İlhanlı dönemlerinde bu plan tipinde inşa edilmiş türbeler bulunmaktadır. Kümbet-i Müdevver (1167), Urmiye Se Kümbet (1184), Saveh Süleyman Fazıl Musa Türbesi (12. yy) ve Saveh Şahzade Abdullah Türbesi (12.yy), Meşkinşehir Sultan Haydar Kümbeti (1330), Salmas Miri Hatun Kümbeti (1310) ve Azerbaycan'ın Barda şehrindeki 1323 tarihli Barda Kümbeti silindirik gövdelidir. Örnekler bu tipin özellikle Anadolu'nun doğusuyla İran'ın kuzeybatısında kullanıldığını ortaya koymaktadır. Örnekler dışında Anadolu'daki onikigen gövdeli türbeler Kayseri Döner Kümbet, Erzurum Padişah Hatun Kümbeti, Anonim Kümbet II, Gümüşlü Kümbet, Karanlık Kümbet, Rabia Hatun Kümbeti 13. yüzyıl sonu 14. yüzyıl başında inşa edilmiştir. Bölgede bu tipin son örneği ise Bitlis Şehitlik (Memi Dede) Türbesi'dir (1572) (Ünal, 1976, s. 124). Anadolu dışında Keşmir Ali Abad Kümbeti (13.yüzyıl), Hamedan Burcu Kurban Kümbeti (12.yüzyıl), Kum Kümbet-i Sabz (14.yüzyıl), Ali Safi Hace Asileddin Kümbeti (14.yüzyıl), İmamzade Hacı İmameddin Kümbeti (14.yüzyıl) Nahçıvan Gülistan Kümbeti (14. yüzyıl) aynı dönemde İran, Azerbaycan bölgelerinde de bu plan tipinin kullanıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca cenazelik katının doğu kenardan açılan kapısı, pahlanmış köşeler, ikinci katta güney duvarda mihrap pencere uygulamaları bölgedeki diğer ortak unsurlardır. İncelenen türbelerin bölgenin ortak plan özelliklerini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Bölgeye yakın Erzurum'da İlhanlı Döneminde de benzer biçimde türbeler inşa edildiği görülmektedir (Özkan, 2006, 149-157).

Van Gölü çevresinde Ahlatlı ustaların tesiriyle süslemede ortak bir üslup söz konusudur. Özellikle cephe düzenlemelerinde standartlaşan uygulamalar 13. yüzyılın sonunda hemen her türbede uygulanmıştır. Hüseyin Timur Esen Tekin ve Bugatay Aka Şirin Hatun Türbelerinde bu durum rahatlıkla gözlenebilmektedir. Halime Hatun Türbesinde bu düzenleme başka bir aşamaya taşınmıştır. Türbe ilk bakışta Ahlat türbelerindeki süslemeleri hatırlatmakla birlikte detaylarda ve yoğunlukta bu türbelerden ayrılmaktadır. Yaklaşık 60 yıl sonra inşa edilen Erzen Hatun Türbesinde ana

hatlarıyla Halime Hatun Türbesi cephe düzenlemesinin tekrar edildiği görülmektedir. Kadem Paşa Türbesi'nde birkaç değişiklik bulunmasına rağmen burada da cephe düzenlemesi Halime Hatun Türbesi ve Erzen Hatun Türbesi'yle benzerdir. Ancak Emir Bayındır Türbesinde Gürcü mimarisi etkileri barındıran yarı açık kemer düzenlemesi bölge ve Türk İslam mimarisi için üniktür (Uluçam, 2002, s. 205). Van Gölü Çevresindeki türbelerde özellikle Ortaçağ boyunca geometrik süslemenin ön planda bulunduğu görülmektedir. Bitkisel süsleme yazı gibi yardımcı unsur olarak kullanılmıştır. Geometrik süslemedeki motif çeşitliliğini bitkisel süslemede görmek zordur. Ortaçağ Anadolu'sunda süsleme çeşitliliğinin daha fazla olduğu ancak bölgede motif kullanımı anlamında standarttan dışına nadiren çıktığı anlaşılmaktadır. Bu durumda güçlü bir geleneğe işaret etmektedir.

Türbelerde çoğunlukla inşa edilen bölgede bulunan taşlar malzeme olarak kullanılmıştır. Ahlat'taki türbelerde koyu renkli Ahlat taşı tercih edilmiş, Gevaş'ta Ahlatlı ustanın inşa ettiği Halime Hatun Türbesi'nde alışla gelmiş Ahlat taşı yerine muhtemelen bölgeye özgü taş kullanılması ilginçtir. Ancak bu taşın rengi itibarıyla süslemeyi daha fazla öne çıkardığı belki de bu nedenle tercih edildiği düşünülebilir. Erciş'te de benzer şekilde açık renkli bir taş inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Burada da bölgedeki taş tercih edilmiştir. Anadolu ve İran'da aynı dönemde yaygın olan tuğla ve çinin bölgede tercih edilmediği ve nerdeyse tek malzeme kullanıldığı anlaşılmaktadır. Taş Anadolu'nun diğer bölgelerinde de en çok tercih edilen malzemedir. Ancak malzeme çeşitliliği diğer bölgelerde daha fazladır.

Daha önce yapılan benzer çalışmalar, kadınlarla ilişkili yapılarda süslemenin daha yoğun olduğuna işaret etmektedir. Van Gölü çevresinde Ahlat'ın varlığı her alanda süsleme yoğunluğunun artmasını sağlamıştır. Özellikle türbelerde süsleme programının standart haline gelmesi usta-çırak geleneğine işaret etmekle birlikte, hazır şablonlarının bulunduğunu da düşündürmektedir. Buna rağmen bani beğenisinin şekillendirdiği Emir Bayındır Türbesi gibi standartta aykırı örneklerde ortaya çıkmıştır. Kadınlar için tasarlanan türbelerde erkek gözüyle bir kadın türbesinin nasıl olması gerektiği, kadın bânîli Emir Bayındır Türbesinde ise Ortaçağ kadın beğenisi gözlenmektedir. Bir kadın için tasarlanan türbelerde zarif ve yoğun süsleme, ayrıntılara dikkat ortaya çıkarken, kadın banilerin önceliği yapının diğerlerinden farklı olması ve dikkat çekiciliğidir. Kadınlar yüzyıllar sonra bile farklılıklarını ortaya koymak istemişlerdir.

Kaynakça

- Arık, M. O. (1967). Erken Devir Anadolu -Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri. *Anadolu*, 11, 55-100.
- Aslanapa, O. (1957). Doğu Anadolu'da Karakoyunlu Kümbetleri. *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 1, 105-107.
- Atar, F. (2010). Şehid. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 38, s. 428-431). İstanbul: TDV Yayınları.
- Bekmez, A., (2021). *Selçuklu Çağı Anadolu Türk Mimarisinde Kadının Rolü*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Beygu, Ş. A. (1932). *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul: Hamit Matbaası.
- Çağrı, M. (2009). Salih. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C. 36, s. 31-32). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çetintürk, E. N. (1995). Ahlat'ta Erzen Hatun Kümbeti. 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildirileri*, C. 1, 23-27 Eylül 1991, Kültür Bakanlığı: Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 567-575.

- Durak, N. (2013). İlhanlılar Döneminde Aladağ Çevresi. *I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu Bildirileri*, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları: İstanbul, 242-251.
- Emecen, F. (1999). İrakeyn Seferleri. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C. 19, s. 116-117). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ertuğ, T. Z. (2000). İmaret. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C. 22, s. 219-220). İstanbul: TDV Yayınları.
- Gündüz, T. (2008). Safeviler. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C.35, s. 451-457). İstanbul: TDV Yayınları.
- Güneş, B. (2003). *Van Gölü Havzası Türk Mimarisinde Yazı Sanatı*. Doktora Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Güneş, B. (2004). Ahlat Erzen Hatun Kümbeti İnşa Kitabesi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 13, 43-46.
- Ĥachatrjan, A. A. (1987). *Korpus ArabskiĤ Nadpisiej Armjenii, VIII-XVI vv.*, t. I, Erivan: SSR Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (1949). Ahlat ve Çevresinde, 1945'te Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tedkik Seyahati Raporu. *Tarih Dergisi*, 1, 167-190.
- Karahan, R. vd. (2019). *Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve Mezar Taşları*. Ankara: Uzun Dijital Baskı Merkezi.
- Karamağaralı, B. (1992). *Ahlat Mezar Taşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kılıç, O. (2012). Van. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C. 42, s. 505-510). İstanbul: TDV Yayınları.
- Konyar, H. B. (2004). *Karakoyunlu Dönemi İmar Faaliyetleri*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kurt, H. (2012). İslam İnancına Göre Şehitlik. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 189-220.
- Lynch, H. F. B. (1901). *Armenia Travels and Studies*, II, London: Longmans, Green, and Co.
- Mülayim, S. (2002). Kubbe. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C. 26, s. 300-303). Ankara: TDV Yayınları.
- Önge, Y. (1970). Emir Bayındır Kümbeti ve Mescidi. *Önasya*, 59, 6-7.
- Önge, Y. (1971). Ahlat'ta XIII. Yüzyıl Nakışlarıyla Süslü Bir Eser, Bođatay Aka-Şirin Hatun Kümbeti. *Önasya*, 6(72), 8-9, 21.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: AKM Yayınları.
- Önkal, H. (2015). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: AKM Yayınları.
- Öz, M. (2004). Meşhed. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C.29, s. 363-635). Ankara, TDV Yayınları.
- Özkan, H. (2006). Ahlat Kümbetleri ile Erzurum Kümbetlerinin Bir Mukayesesi, *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 08-10 Eylül 2004, Van, Van Valiliği, Güzel Sanatlar Matbaası: İstanbul, 149-157.
- Sönmez, Z. (1989). *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sümer, F. (1976). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara: Güven Matbaası.

- Sümer, F. (1986). Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar. *Bellekten*, 50 (197), 447-493.
- Sümer, F. (1990). Doğu Anadolu'da Moğol ve Türkmen Devirlerine Ait Bazı Tarihî Yapılar Hakkında Düşünceler. *Bellekten*, 54(210), 632-639.
- Tarhan, M. T. vd. (1991). Van-Gevaş Tarihi Türk Mezarlığı Kurtarma Kazısı Onarım ve Çevre Düzeni Çalışmaları - 1989, XII. Kazı Sonuçları Toplantısı II, Ankara-28 Mayıs-1 Haziran 1990, Ankara: Kültür Bakanlığı, 405-427.
- Top, M. (1993). Gevaş Halime Hatun Kümbeti. *Dünyada Van*, 10, 23-25.
- Top, M. (2013). Selçuklularda Kümbet Geleneği ve Ahlat Kümbetleri, II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim Kültür ve Sanat Sempozyumu Bildirileri, Bitlis, İstanbul: Bitlis Valiliği, 202-217.
- Tuncer, O. C. (1986). *Anadolu Kümbetleri 1 Selçuklu Dönemi*. Ankara: Güven Matbaası.
- Tuncer, O. C. (1991). *Anadolu Kümbetleri 2 Beylikler Osmanlı Dönemi*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tuncer, O. C. (1992). *Anadolu Kümbetleri 3 Beylikler Osmanlı Dönemi*. Ankara: Adalet Matbaacılık.
- Uluçam, A. (2000). *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı: Van*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Uluçam, A. (2002). *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı II Bitlis*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ünal R. H. (1976). Az Tanınan ve Bilinmeyen Doğu Anadolu Kümbetleri Hakkında Notlar. *Vakıflar Dergisi*, 11, 121-163.
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Tevbe-suresi/1252/17-22-ayet-tefsiri>, [Erişim tarihi: 14.09.2023].
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/bakara-suresi-2/ayet-255>, [Erişim tarihi: 19.09.2023].
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/fetih-suresi-48/ayet-1-13>, [Erişim tarihi: 24.08.2023].
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/al-i-imran-suresi-3/ayet-18-19>, [Erişim tarihi: 14.09.2023].
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/enam-suresi-6/ayet-1>, [Erişim tarihi: 15.09.2023].
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/bakara-suresi-2/ayet-285>, [Erişim tarihi: 02.09.2023].